

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет української й іноземної філології та журналістики
Кафедра слов'янської філології та світової літератури
імені проф. О. Мішукова

«Лексика конфесійної сфери в творах Л. Толстого і Є. Замятіна»

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: студентка 212-М групи

Спеціальності 035 Філологія

Освітньо-професійної програми

«Філологія (слов'янської мови та літератури (переклад включно))»

Коршманюк Анна Вікторівна

Керівник докторка педагогічних наук,
професорка

Михайловська Галина Олександрівна

Рецензент кандидатка педагогічних наук
доцентка

Воробйова Алла Вікторівна

Херсон – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИКИ КОНФЕСІЙНОГО ХАРАКТЕРУ.....	7
1.1. Лексика конфесійної сфери: сутність та зміст.....	7
1.2. Образність і експресивність конфесійної лексики.....	12
РОЗДІЛ 2. СПЕЦИФІКА КЛАСИФІКАЦІЙ КОНФЕСІЙНОЇ ЛЕКСИКИ.....	21
2.1. Семантичні класифікації лексики конфесійного характеру.....	21
2.2. Порівняльний аналіз лексичних одиниць конфесійної сфери.....	25
РОЗДІЛ 3. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИКИ КОНФЕСІЙНОЇ СФЕРИ В ТВОРАХ Л.М. ТОЛСТОГО І Є.І. ЗАМЯТІНА.....	34
3.1. Тематичні групи релігійно-церковної лексики в творах Л.М. Толстого і Є.І. Замятіна.....	34
3.2. Семантико-стилістичні і функційні особливості конфесійної лексики в творах письменників.....	48
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	60
ДОДАТОК А.....	66
ДОДАТОК Б.....	67

ВСТУП

У період демократизації суспільства відновилися й активно функціонує як у розмовній, так і в літературній мові конфесійна лексика.

Питання функціонування лексики конфесійної сфери в художньому мовленні письменників залишаються актуальними і продовжують привертати увагу багатьох вчених. Зокрема, семантико-стилістичні особливості конфесійних лексем, що функціонують в художніх текстах різних авторів кінця XIX – початку XX ст., аналізують у своїх наукових роботах К.Ю. Головач, Н.В. Лукашук, С.Г. Черевченко, Ю.І. Ковальова, Л.Л. Шевченко, Н.В. Пилипчук.

До кола питань, досліджуваних ученими, входить релігійна лексика, зафіксована історичними або сучасними тлумачними словниками. Досі недостатньо охарактеризована лінгвістична природа релігійно-церковної лексики в творах письменників XIX–XX ст., залишаються невстановленими її компонентний склад, загальні ознаки одиниць, ґрунтовно не описані семантико-стилістичні особливості їх реалізації в художніх текстах.

Вирішення цих проблем дозволить не тільки глибше зрозуміти лінгвістичну специфіку художнього стилю, але і розширити наукові знання, пов'язані не тільки з конфесійною лексикою, а й лексичною системою мови.

Актуальність теми. Твори Л.М. Толстого і Є.І. Замятіна належать до особливого роду феноменів, які поєднують релігійне і художнє, суб'єктивне ставлення до фактів, явищ, подій та їх об'єктивне осмислення. Проте багато аспектів лексики релігійно-обрядової сфери в ідіостилі письменників залишаються маловивченими. Твори Л.М. Толстого і Є.І. Замятіна, які мають семантичний зв'язок зі сферою релігійного і сакрального, в слов'янській лінгвістиці практично не були розглянуті. Цей факт зумовив актуальність дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Кваліфікаційну програму виконано в межах науково-дослідної теми кафедри слов'янської філології та світової літератури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету «Актуальні проблеми славістики та методики викладання слов'янських мов» (реєстраційний номер 0117U005616).

Мета дослідження: дослідити лексику конфесійної сфери в творах Л.М. Толстого і Є.І. Замятіна з погляду семантико-стилістичних і функційних особливостей.

Зазначена мета передбачає вирішення таких основних завдань:

- з'ясувати сутність і зміст лексики конфесійної сфери;
- дослідити образність і експресивність конфесійної лексики;
- ознайомитися з семантичними класифікаціями лексики конфесійного характеру;
- порівняти лексичні одиниці конфесійної сфери в творах Л.М. Толстого і Є.І. Замятіна;
- класифікувати за тематичними групами релігійно-церковну лексику, вийняту з творів Л.М. Толстого і Є.І. Замятіна;
- описати семантико-стилістичні особливості конфесійної лексики в творах письменників;
- виявити функційне навантаження лексики конфесійної сфери в художньому мовленні Л.М. Толстого і Є.І. Замятіна.

Об'єкт дослідження: лексика конфесійної сфери в творах Л. Толстого і Є. Замятіна.

Предмет дослідження: семантико-стилістичні та функційні особливості конфесійної лексики в творах Л. Толстого і Є. Замятіна.

Матеріалом дослідження слугували чотири томи Л.М. Толстого із «Зібрання творів у двадцяти двох томах» і чотири томи Є.І. Замятіна із «Зібрання творів у п'яти томах».

Картотека прикладів склала 518 одиниць.

Наукова новизна дослідження: вперше виявлена та порівняна лексика конфесійної сфери в творах Л.М. Толстого і Є.І. Замятіна й описані її семантичні особливості; виділені в якості окремого об'єкта дослідження тематичні групи конфесійної лексики в творах Л.М. Толстого і Є.І. Замятіна.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів. Аналіз конфесійної лексики в творах письменників розширює і поглиблює уявлення про склад конфесійної лексики в російських літературних текстах ХХ ст. Матеріал роботи може бути використаний у процесі вивчення лексикології і фразеології, історії російської літературної мови та стилістики, а також під час складання словників і коментарів до творів Л.М. Толстого і Є.І. Замятіна.

Методи і прийоми дослідження включають описово-аналітичний метод, який передбачає безпосереднє спостереження аналізованих явищ, систематизацію та узагальнення функціонуючих у художній і публіцистичній мові Л.М. Толстого і Є.І. Замятіна одиниць конфесійної сфери; стилістико-функційно-контекстологічний метод – під час виявлення закономірностей відбору та використання письменниками конфесійної лексики; метод порівняльного аналізу – у процесі порівняння лексичних одиниць конфесійної сфери з погляду семантико-стилістичних і функційних особливостей у творах Л.М. Толстого і Є.І. Замятіна; метод компонентного аналізу – визначення семантичного обсягу одиниць у текстах релігійного характеру.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи відбулася на засіданнях кафедри слов'янської філології та світової літератури імені проф. О. Мішукова Херсонського державного університету. Результати роботи відображено у науковій статті «Сутність та специфічні ознаки релігійної мови», яку надруковано у збірнику наукових праць здобувачів ХДУ «Магістерські студії» [Магістерські студії. Альманах. Вип. 20. 2020. – Херсон. ХДУ, 2020 – С. 95-98].

Структура кваліфікаційної роботи відповідає меті та завданням дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел – 54 позиції, з яких – 9 джерел ілюстративного матеріалу, і двох додатків. Загальний обсяг дипломної роботи – 69 сторінок, з яких 59 – сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИЧЕННЯ ЛЕКСИКИ КОНФЕСІЙНОГО ХАРАКТЕРУ

1.1. Лексика конфесійної сфери: сутність та зміст

Лексика мови тісно пов'язана з історією народу, його матеріальною і духовною культурою. Вона відображає всі його етнокультурні особливості. Це стосується і релігійних поглядів народу. Лексика, пов'язана з релігією, утворює значний пласт людської культури і в силу певної стійкості релігійної свідомості людей найбільш повно відображає її прояв у житті суспільства.

Існування релігійно-церковної сфери неможливе без уживання конфесійної лексики, адже за допомогою неї активно розвивається релігійне життя та свідомість. Конфесійна лексика – це слова і складові найменування, що позначають релігійні поняття. [28, с. 67].

О.С. Ахманова зазначає, що конфесійна лексика утворює особливий пласт лексики, що позначає предмети культу, різні дійства, переконання, дії обов'язкового характеру [3 с. 98].

О.В. Бобирьова до конфесійної лексики відносить номінації, що характеризують «службову» сферу спілкування в православному і старообрядницькому середовищі [7, с. 29].

Нині слова релігійно-церковної сфери піддаються науково-лінгвістичному осмисленню, але у процесі інтерпретації цих одиниць дослідники дотримуються різних підходів.

Різноманіття думок можна пояснити складністю предмета наукового дослідження, ступенем осмислення обсягу і змісту поняття «церква», відмінностями в матеріалі, який аналізують дослідники, в джерелах матеріалу та ін. Різноманітність підходів обумовлює

необхідність теоретичних узагальнень щодо поняття «церковна лексика».

Сучасні лінгвісти зазначають, що поняття «релігійна лексика», «церковна лексика» і «біблійна лексика» можна тлумачити по-різному, тому що остаточно не вирішена проблема їх взаємовідношення. З огляду на це нам слід ознайомитися з думками різних дослідників стосовно вирішення цієї проблеми.

Наприклад, С.В. Булавіна у своєму науковому дослідженні «Російські стійкі словосполучення, що містять церковно-релігійну лексику» зазначає, що до складу лексики конфесійної сфери входять одиниці, які позначають «ключові релігійні поняття, частина яких представлена в Біблії – священній книзі християнства. Релігійна лексика взагалі не пов'язана з церковною сферою», що є головною її відмінністю» [11, с. 9].

Однак з таким підходом не погоджується російська мовознавиця А.М. Четиріна, яка вважає, що «поняття церква є невід'ємною частиною такого більш широкого поняття, як релігія» [43, с. 107].

Як зазначає С.В. Булавіна, «помилковою є думка, що до складу релігійної лексики можна віднести лише християнські поняття» [11, с. 9]. На нашу думку, релігійна лексика охоплює як християнські поняття, так і поняття усіх релігій світу.

П.А. Якимов, розглядаючи питання про співвідношення понять релігійної та церковної лексики, зазначає, що дефініція поняття «релігійна лексика» більш ємна і «церковна лексика» є її складовою частиною [45, с. 67]. Цю думку можуть довести тлумачні словники.

Потрібно зазначити, що слово *релігія* має широке і вузьке значення. Наприклад, в одному тлумачному словнику релігія визначається як «духовне вчення разом із зовнішніми обрядовими формами, в яких різні народи і окремі в них суспільства виявляють свою віру в Бога, який створив світ, який планує порядок життя Всесвіту і нею

керуючого» [39, с. 900]; в вузькому значенні – «світовідчуття, засноване на вірі в існування бога або богів» [34, с. 675].

У словнику С.І. Ожегова і Н.Ю. Шведової *церква* має значення «священна будівля, призначена для богослужінь; місце духовного піднесення людини, її освіти та виховання, лікування та заспокоєння, джерело його мужності і фортеці» [39, с. 875].

У словнику Д.М. Ушакова *церква* визначається як «встановлена від Бога спільнота людей, об'єднаних Православною вірою, Законом Божим і таїнствами; будівля, спеціально побудована для такої спільноти з метою проведення богослужінь» [41, с. 459]. Отже, церква є і місце зборів, і самі збори віруючих. Вона покликана вести людей в царство Боже, допомагати їм у звільненні від гріхів і досягнення святості як духовно-моральної досконалості.

Аналіз словників показує, що конфесійна лексика – один з найбільш малочисельних розрядів представлених в них слів. Наприклад, картотека лексем, що мають позначку (*церк.*) в Малому академічному словнику з усього масиву словника, складає всього 87 одиниць [22]. Серед них: *акафист (устар., церк.)*, *страстотерпец, тропарь, часослов, екзархат (ист., церк.)*, *явленный (устар.)*.

Однак слід зазначити, що словники не завжди послідовні як у використанні позначок, так і у використанні коментарів та ремарок.

Наприклад, в МАС наступне за словом *екзарх* слово *екзархат*, що позначає «сферу, на яку поширюється управління екзарха», має дві позначки (*ист., церк.*) [22, с. 417] і не супроводжується ніяким коментарем. Оскільки опис однієї лексичної одиниці в словнику безпосередньо йде за описом іншої, розбіжності стають особливо очевидними. Чому в одних випадках позначки використовуються, а в інших ні – не зрозуміло. Чому в якихось випадках тлумачення супроводжується коментарем / ремаркою, а в якихось не

супроводжується, також не пояснено. І прикладів такої непослідовності в усіх словниках досить багато.

Але більш цікаві, показові та численні випадки, коли лексика, подана в словниках тільки в якості застарілої (тобто не має при собі ніяких інших позначок, крім позначки (*устар.*)), насправді є церковною, конфесійною.

Наприклад, слова *благовест* (дзвін, що сповіщає про початок церковної служби), *благовестить* (дія відповідно до ім. *благовест*), *бogoотступник* (людина, яка відмовилася від віри в бога), *божниця* (полиця з іконами), *богомолье* (паломництво), *благословиться* (отримати благословення; помолитися перед початком будь-якої справи, перехреститися), *вероотступник/ца* (людина, яка відріклася від своєї віри, релігії), *вероотступничество* і подібні, що кваліфікуються в МАС [22] та інших словниках як застарілі, навряд чи є (і коли-небудь були) такими для людей віруючих.

Такий словниковий підхід до конфесійної лексики є відображенням позиції, яка склалася в теоретичному (лексикологічному і стилістичному) мовознавстві.

Зокрема, Є.М. Галкіна-Федорук у підручнику «Сучасна російська мова. Лексика» називає слова типу *панихида* та *акафіст* (як *городовой, урядник, пристав*) історизмами, «йдуть з мови в силу їх рідкісного вживання, але відомі ще широкому колу людей» [14, с. 85].

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що більшість тлумачних словників сучасної російської мови не виділяють конфесійну лексику в особливий функційно-стилістичний розряд. Словники середнього типу: Словник Д.М. Ушакова [41], Малий академічний словник [22] і Великий тлумачний словник під редакцією С.О. Кузнєцова [8] кваліфікують її як лексику вузького (фактично професійного) призначення, використовуючи для цього позначки (*церк.*) і (*религ.*) та відповідні коментарі й ремарки. Однак кваліфікація

церковно-релігійної лексики за допомогою цих позначок і коментарів в тлумачних словниках проводиться непослідовно й тому може дезорієнтувати користувачів.

Оскільки подібні питання у дослідників виникають і щодо інших розрядів лексики, описуваної в словниках, можна говорити про те, що існує гостра потреба в розробці стилістичної (зокрема функційно-стилістичної) концепції сучасної російської мови, орієнтованої на потреби і можливості його лексикографічного опису.

Варто зазначити, що багатьма дослідниками (Є.М. Верещагінін [12], О.С. Ахмановою [3] та ін.), поняття «біблеїзм» і «слов'янізм» («церковнослов'янізм») ототожнюються. Однак, Г.М. Складєвська, вивчаючи особливості православної церковної культури, зазначає, що «основу канонічного богослов'я становлять церковнослов'янізми, неоднорідні в стильовому і функційному відношеннях. При зверненні до історії слова і його культурної герменевтики серед церковнослов'янізмів можна виділити: 1) слова, що зберігають зв'язок з церковними (літургійними) референтами: *солея, псалтирь, октоих, потир*. 2) слова, висхідні до тексту - прецеденту Святого Письма: *скиння, геена, лепта*. А біблеїзми – слова, що відображають церковні служби та церковні встановлення, біблійні перекази і історію християнства» [4, с. 54]. На думку російського дослідника В.В. Колесова, більшість слів і виразів російської мови, які представлені як біблеїзми, запозичені зі церковнослов'янського перекладу Біблії [4, с. 111].

Отже, біблеїзми стали основою православної, католицької та протестантської, тобто лексики конфесійної сфери. Тож, якщо співвідносити поняття «біблійна лексика» з поняттям «конфесійна лексика», то друге буде значно ширше, оскільки включає не тільки християнські конфесії (православ'я, католицизм, протестантизм), а й конфесії усіх релігій світу (ісламу, буддизму, іудаїзму і т. ін).

1.2. Образність і експресивність конфесійної лексики

Релігійна мова образна за своєю суттю. У Божественному одкровенні є духовні істини, які перевершують можливості людського розуму. Вони можуть бути виражені мовою образів, символів і порівнянь. Людина, яка не знає поетичних властивостей мови Святого Письма, часто спокушається і дає неправдиві пояснення. Образна мова іноді має на меті яскравіше і зрозуміліше передати богословську думку, а в деяких випадках, навпаки, використовується для того, щоб зробити істину таємничою, тобто приховати її від людей гордих і нешанобливих. Поетичні прийоми, використані в біблійних текстах, дуже різноманітні.

У перших же словах Адама містяться образні вислови:

«И сказал Адам: вот, это кость от костей моих и плоть от плоти моей; она будет называться женою, ибо взята от мужа» [5] (Бытие 2:22).

Єва, боже творіння, являла собою щось більше, ніж просто «плоть» і «кістка», але в той момент ці дві основні складові її фізичної сутності представили її повною мірою.

Говорячи про заборонений плід, Господь застеріг першу людину: *«От дерева познания добра и зла, не ешь от него, ибо в день, в который ты вкусишь от него, смертью умрешь»* [5] (Бытие 2:17). Як нам відомо, Адам не помер в буквальному сенсі в день свого гріхопадіння (хоча його старіння почалося в момент вигнання з Едему), адже він дожив до 930 років, як зазначено в Бутті. Немає сумнівів в тому, що вираз «смертю помреш» має духовне значення, поза зв'язком із занепадом фізичних сил.

«Смерть» також має релігійний або моральний зв'язок з Богом (як зазначено у Старому Завіті). Тому з упевненістю можна сказати, що Священне писання рясніє мовними зворотами і засобами словесної

образності. Це ні в якій мірі не применшує цінність одкровення Божої волі в Писанні, а навпаки, підсилює виразність і красу біблійного стилю.

Найчастіше використовуються різні види тропів (грец. *tropos* – поворот, зворот мовлення) в релігійних текстах. Завдяки тропам відбувається зрушення в семантиці слова від його прямого значення до переносного. Різні співвідношення прямого і переносного значень утворюють три види тропів: метафору (співвідношення за подібністю), оксиморон (за контрастом), метонімію (за суміжністю) [2, 24].

Зокрема, в Святому Письмі можна знайти безліч метафор по відношенню до Бога:

«Бог мой — скала моя; щит мой, рог спасения моего, ограждение мое и убежище мое» [5] (2 Царств 22:4).

Поряд з поняттям «Бог» образно використовують також людські поняття. Такий троп, за допомогою якого Бог описується словами, властивими тілу людини (рука, очі, вуха і т. ін.), називають антропоморфізмом. Він допомагає в розумінні деяких аспектів сутності Господа, зокрема, його всезнання, його сили тощо:

- «рука» (*«Я всегда с Тобою: Ты держишь меня за правую руку»*) [5] (Псалтирь 72:23);

- «стопа» (*«Истинно Он любит народ Свой, все святые его в руке Твоей, и они припали к стопам Твоим, чтобы внимать словам Твоим»*) [5] (Второзаконие 33:3) і т. ін.

Нерідко Богу метафорично приписують людські почуття:

- скорбота (*«Раскаялся Господь, что создал человека на земле, и восскорбел в сердце Своем»*) [5] (Бытие 6: 6);

- гнів (*«Отъял всю ярость Твою, отвратил лютость гнева Твоего (Псалтирь 84:4)»* [5], *«Кто знает силу гнева Твоего, и ярость Твою по мере страха Твоего?»* [5] (Псалтирь 89:11) і т. ін.

Отже, метафора передбачає порівняння між двома предметами або явищами на основі подібності (але необов'язково повного збігу) їх

властивостей. Вчені говорять, що метафора це «більш коротка і чітка форма вираження».

Якось Бог сказав про нечестивий Ізраїль:

«Я буду нападати на них, як лишення дітей медведиця, и раздирать вместилище сердца их, и поедать их там, как львица; полевые звери будут терзать их» [5] (Осія 13:8).

Варто звернути увагу на слово «як»: воно вказує на те, що тут використовується художнє порівняння. Але, коли Яків каже: *«Молодой лев Иуда, с добычи, сын мой, поднимается»* [5] (Бытие 49:9), він використовує метафору, і цей образ має велику виразність.

Людина без спеціальної підготовки в процесі тлумачення священних текстів може допустити помилку, розуміючи деякі метафори буквально. Тривалий час існувала проблема трактування релігійної метафори. Зокрема, якщо в класичній риторичі метафора як троп служила для перетворення «простої» мови на «забарвлену», то Біблія не сприймалася Святими Отцями як забарвлена мова [48, с. 323]. На думку А.Є. Махова, в Біблії всі слова «закріплені» на своїх місцях і відповідно до цього вчення про метафору, зазначене у риторичі, не може бути застосоване» [26].

Принцип метафори як перенесення елемента зі свого місця на чуже зберігається в екзегетиці, тобто тлумаченні Святої Біблії, в проекції з рівня слова на рівень речі: світ Біблії - це світ знаків, що позначають інші, справжні речі [26].

Метонімія (грец. *metonymia* - перейменування) – троп, який позначає процес, в ході якого найменування об'єкта змінюється на будь-яке інше з метою посилити порівняння і зробити його більш виразним [2, 33].

Наприклад, слово «обрізання» означає хірургічну операцію, яку проводили щодо іудейських хлопчиків восьми днів від народження. Ця практика виникла ще за часів Авраама, а потім стала частиною закону

Мойсея. Для іудеїв обрізання було знаком заповіту поміж ізраїльським народом і його Богом. З плином часу це слово і його похідні шляхом перенесення значення за суміжністю стало позначати «іудея».

У Посланні до Галатів Павло відстоював свій апостольський чин (який піддавався сумнівам). Павло стверджує, що, в той час як Петру було дано доручення «для обрізаних», сам він прийняв «Євангелія для необрізаних» (2: 6). Далі Павло пояснює, що «необрізані» це язичники (2: 9). Таким чином, «обрізання» і «необрізання» стали символічними виразами зі значенням «іудей» та «язичник».

Цей троп нерідко зустрічається в творах Павла:

«Верующие из обрезанных, пришедшие с Петром, изумились, что дар Святого Духа излился и на язычников» [5] (Деянния 10:45).

Одного разу Іван Хреститель сказав про Ісуса: *«Агнец Божий, Который берет на Себя грех мира»* [5] (Іоанна 1:28).

Між Господом і жертвним ягням існували певні подібності:

- подібно до того як великодній агнець повинен бути бездоганим, так і Ісус був безгрішним (Исход 12:6).

- подібно до того як агнець покійно йшов на смерть, так і Син Божий не пручався своєї долі на хресті (Матфей 26:62).

- відповідно до Старого Завіту, кров принесеного в жертву ягня рятувала від смерті. Згідно з Новим Заповітом, Христос – наш великодній Агнець (Исход 12:12).

Ще одним прикладом метонімії є використання деяких тварин для вираження певних духовних реалій, наприклад:

- «Перед престолом - море стеклянное, подобное кристаллу; и посреди престола и вокруг престола — четыре животных, исполненных очей спереди и сзади» [5] (Откровение 4:4).

Початок книги пророка Єзекіїля, в якому описано бачення чотирьох тварин, є одним з найбільш таємничих у всьому Старому Завіті. Навіть святі отці-екзегети пишуть про це мало. У своїх

тлумаченнях вони обмежуються думкою, що ці тварини є образами чотирьох євангелістів.

Одним з видів метонімії, що зустрічаються в Святому Письмі, є *синекдоха* (грец. *synekdoche* – співвіднесення) – використання назви частини (меншого) замість цілого (більшого) або навпаки [2, 52]. Зокрема, слово *вселенная* в Біблії вживається не в своєму значенні, а позначає частину землі:

- «*Вселенную сделал пустынею и разрушал города ее, пленников своих не отпускал домой?*» [5] (Исаия 14:17);

- «*Не верили цари земли и все живущие во вселенной, чтобы враг и неприятель вошел во врата Иерусалима*» [5] (Плач Иеремии 4:12);

- «*Это нам угрожает тем, что не только ремесло наше придет в презрение, но и храм великой богини Артемиды ничего не будет значить, и испровергнется величие той, которую почитает вся Асия и вселенная*» [5] (Деяния Апостолов 19:27).

Коли Бог заснував вечерю Господню, цей священний обряд складався з двох елементів – хліба, який символізував його тіло, і плоду лози, який символізував його кров. Обидва ці елементи можна знайти у всіх трьох синоптичних Євангеліях (Матфея 26:28; Марка 14:23; Луки 22:20). Однак іноді причастя зображується згадкою тільки одного елемента за допомогою синекдохи.

Після заснування церкви в день П'ятидесятниці перші учні перебували в «преломлении хлеба» [5] (Дияння 4:22). Розуміємо, що мова йде про вечерю Господню.

Аналогічним чином учні в Троаді зібралися для «преломления хлеба» [5] (Дияння 19:2). Вважаємо, що це було зібрання церкви, під час якого відбувалося причастя. Отже, слово «хліб» позначає тут обидва елементи вечері.

Окрему увагу слід приділити поняттям *душа*, *тіло*, *дух*. Іноді слова «душа» або «дух» вживають для позначення окремої особистості, тобто,

«внутрішня» людина» (представляє людину в цілому). Петро, кажучи про сім'ю Ноя, сказав, що від води врятувалися «вісім душ» [5] (1 Петра 3:19). Ніхто не стане заперечувати, що в ковчег також увійшли тіла цих людей.

Коли апостол Іоанн закликав вірних братів, кажучи: *«Вы не всякому духу верьте, но испытывайте духов, от Бога ли они, потому что много лжепророков появилось в мире»* [5] (1 Іоанна 3:3), він мав на увазі лжеучителів, про що однозначно свідчить контекст.

Наступним елементом, який надає релігійним текстам особливої виразності, є *гіпербола* («перебільшення»). Це яскравий стилістичний зворот, в якому автор перебільшує властивості предмета або явища з метою додання висловленню більшої виразності [2, 49].

Згадаємо епізод із Старого Заповіту, коли дванадцять розвідників відправилися з Синайської пустелі в Ханаан, щоб досліджувати свою майбутню землю, десять з них повернулися через сорок днів з розповіддю про те, що вони були, «как саранча», порівняно з могутніми хананеями [5] (Числа 12:23). Це перебільшення було відображенням їхньої віри, а точніше, слабкості їхньої віри, яка вразила весь народ [5] (Числа 13:1-2). Внаслідок цієї нерішучості усі ізраїльтяни, яким на той момент було більше двадцяти років, не змогли увійти в обітовану землю [5] (Числа 13: 17-19).

Гіперболічним також є вираз «вирвать глаз». Коли Ісус сказав, що людині слід «вирвати» око або «відсікти» руку, якщо вони стануть для нього джерелом спокуси [5] (Матфея 6: 18-20), він використав гіперболу для того, щоб підкреслити необхідність «будь-якою ціною ухилитися від усіх небезпечних в духовному відношенні обставин. Господь також вчив тому, що гріхи породжуються в розумі, а не в частинах тіла [5] (Марка 8:11).

Пролепсис. Термін «пролепсис» походить від складного грецького кореня зі значенням «передувати; упереджувати; відбуватися раніше» [2,

65]. Це такий мовний зворот, при якому в висловлюванні змінюється хронологічний порядок речей. Подію можуть описувати як ту, що вже відбулася. Або відомості, які стали відомі в більш пізній період, можуть бути вставлені в раннє оповідання з метою пояснення. Це необхідно мати на увазі під час читання уривка в Євангелії від Іоанна, який передує розповіді про воскресіння Лазаря.

Іоанн згадує сестер друга Ісуса, Марію та Марту (10:2). Потім він каже, що саме Марія помазала ноги Ісуса пахощами (10:7). Однак це помазання відбулося після подій, описаних в одинадцятому розділі (пор. Іоанна 13:2), але апостол стискає тимчасові рамки для того, щоб показати, ким була ця жінка. Це і є проlepsис. У деяких випадках розпізнавання цього звороту мови відіграє важливу роль для визначення правильного вчення.

Що стосується символіки конфесійної сфери, то тут можна виявити багато нюансів, оскільки сенс символів згодом спотворювався, а то і зовсім змінювався.

Найвідомішим прикладом є один з головних символів християнства – *крест*. Відомо, що він з'явився тільки в п'ятому столітті нашої ери, а до цього символом Христа було позначення *риба*, про що знає далеко не кожен. Її називали «іхтіс», в перекладі з грецького – риба [35, с. 99]. Риба була ідеальним символом на думку екзегетів, оскільки Ісус нагодував голодуючих рибою і багато його послідовників були звичайними рибалками.

Коли на зміну цьому символу прийшов *крест*, то спочатку він був не дуже поширений, але з часом узвичаївся в побуті кожного християнина. Хрест – це символ розп'яття Ісуса за наші гріхи, прощення Господом людей і очищення [35, с. 103].

Цікавий факт – спочатку Ісус на хресті зображали живим і в одязі, іноді радісним, але в пізньому Середньовіччі – в терновому вінці,

помираючим або мертвим. До речі, хрест – найвідоміший і широковживаний релігійний символ у всьому світі.

Багато класичних символів в період раннього християнства були запозичені з елліністичної культури, оскільки були зрозумілі на інтуїтивному рівні кожній людині. Наприклад, фенікс позначав відродження, півень – воскресіння, лев – силу і владу, павич – безсмертя, а оливкова гілка – світ. Але поряд з ними існували і символи, які притаманні тільки християнству і взяті з Біблії, наприклад, лілія як символ чистоти з'явилася завдяки апокрифам, в яких Архангел Гавриїл дарує Діві Марії цю квітку. Повагою користувався кошик з хлібом і виноградна лоза, які позначають причастя, агнець – як Ісус Христос, голуб – символ Святого Духа [35]. Ці символи популярні і зараз не менше, ніж багато століть тому.

Варто зазначити, під час тлумачення біблійного тексту екзегет стоїть перед важкою і дуже відповідальною проблемою. Необхідно точно визначити, досліджуване місце є образом чи буквральним ствердженням. Багато творців лжевчень реальні факти і події, які спростовують їх помилки, представляють як образи і поетичні прийоми.

Отже, конфесійна лексика – це особливий пласт слів, який відіграє істотну роль у формуванні й розвитку релігійної свідомості людини. Без конфесійної лексики неможливе функціонування релігійно-церковної сфери.

В результаті дослідження різних підходів А.М. Четиріної, С.В. Булавіної, П.А. Якімова, О.С. Ахманової, виявили, що конфесійна лексика є широким поняттям, яке включає не тільки християнські конфесії (православ'я, католицизм, протестантизм), а й конфесії усіх релігій світу (ісламу, буддизму, іудаїзму і т. ін). Тому поряд з термінами «релігійна лексика» і «релігійно-церковна лексика» будемо використовувати термін «конфесійна лексика».

Конфесійну лексику деякі вчені, зокрема, І. А. Корольова та П.А. Якимов називають сакральною. Сакральність або священність виступає ядром усієї конфесійної сфери, адже джерелом релігійної літератури християнства є Біблія – найдавніше зібрання текстів, які є священними у християнстві; у мусульман священна книга – Коран; в іудеїв – Танах; у буддистів – Тріпітака; Веди – в індуїзмі.

У кожного народу своя релігія та книга, яка віддзеркалює різну конфесію, проте один факт залишається незмінним – усі ці книги є сакральними, бо є частинами національної своєрідності кожного народу, його світогляду та свідомості, впливають на внутрішній світ людини, його морально-етичну концептосферу (мислення, мова, поведінка у суспільстві, доброта, чесність, совість тощо).

Для конфесійної лексики характерна моносемія і унікальність значень слова. Усі релігійні обряди й ритуали мають виключно сакральний, тобто священний характер. Наприклад, в православ'ї – *покаяние, миропомазание, елеосвящение*; в католицистві – *месса, енциклика, евхаристия*; в буддизмі – *Весак* (день народження, просвітлення і смерті Будди), *медитації, чтение мантр* і т. ін.

Релігійній лексиці властива образність, експресивність та символізм. Зокрема, в Біблії ми спостерігаємо безліч тропів: метафори, метонімії, синекдохи, гіперболи, порівняння, пролепсиси, які надають лексиці конфесійної сфери виразності та емотивності. Образна мова іноді має на меті яскравіше і зрозуміліше передати богословську думку, а в інших випадках, навпаки, використовується для того, щоб зробити істину більш таємничою.

РОЗДІЛ 2

СПЕЦИФІКА КЛАСИФІКАЦІЙ КОНФЕСІЙНОЇ ЛЕКСИКИ

2.1. Семантичні класифікації лексики конфесійного характеру

Сучасні лінгвісти використовують різні підходи в процесі розробки семантичної класифікації конфесійної лексики. Це зумовлено недостатньою вивченістю цього феномена, а також розмитістю меж у деяких групах церковно-релігійної лексики.

У наукових джерелах лексику конфесійного характеру вчені здебільшого розглядають як складову частину релігійної лексики, а не характеризують її окремо.

Зокрема, у своїй монографії К.О. Тимофєєв зазначає, що «у склад релігійної лексики входять слова, що виражають релігійні поняття, які перебувають у системних співвідношеннях одне з одним, і разом утворюють те, що можна назвати релігійним світоглядом» [38, с. 3].

Дослідник звертається до історії слова релігія і вказує на те, що до XVIII століття в російській мові цієї лексеми не було; на його думку, в давньоруській мові відповідне поняття передавалося за допомогою слова віра.

К.О. Тимофєєв виділяє три групи лексики конфесійної сфери:

а) лексичні одиниці, що позначають поняття, властиві всім монотейстичним релігіям (*Бог, рай, ад, вера, праведность, душа, грех, святость і т. ін.*);

б) лексичні одиниці, що позначають поняття, властиві всім основним християнським конфесіям (*апостол, исповедь, Церковь, Святой Дух, Евангелие, Святая Троица і т. ін.*);

в) лексичні одиниці, властиві окремим християнським конфесіям (найменування священнослужителів: *диакон, кардинал, пастор, мытарь,*

батюшка, аббат; найменування богослужінь: *месса, литанія, елеосвячення, обідня, утрєня*; найменування частин храму: *алтарь, амвон, иконостас, дьяконник, звонниця* і т. ін.).

Крім того, лінгвіст включає до складу релігійної лексики і такі слова, як *брак, культ, спасєние, страсть, материяю зло, добро, вера, грєх, святость* [38, с. 3-4].

Отже, конфесійна лексика визначається вченим як більш широке поняття, так як до складу цієї групи входять одиниці, які, по-перше, номінують як християнські явища і реалії, так і явища і реалії, властиві іншим релігіям світу, по-друге, співвідносяться з поняттям «релігія» (*Бог, Спаситель, апостол, Символ веры* і т. д.) та з поняттям «церква» (*Евангєлие, молитва, пастор, паперть* і т. д.).

Подібного підходу дотримується О.О. Азаров, який до релігійної лексики відносить «слова і поєднання слів, що виникли на ґрунті основних релігій світу» [1, с. 89]. До складу одиниць релігійної сфери, як вважає дослідник, входять лексеми, що вживаються «в практиці здійснення релігійних обрядів, у роботах з архітектури культових споруд, іконопису, прикладному мистецтву, історії релігії, а також імена святих, богословів, відомих релігійних діячів, назви релігійних свят, релігійна атрибутика і т. д.» [1, с. 89].

У науковому дослідженні І.А. Корольової по відношенню до аналізованих одиниць вживається термін *сакрально-богослужбова лексика*, під яким слід розуміти одиниці мови, пов'язані «з релігійним культом і ритуалом», що є «священними для носія мови», що знайшло відображення в стилістичному маркуванні та дефініції в словниках» [19, с. 2].

В основу зазначеного терміну покладені дві складові: «сакральне» і «богослужбове». Сакральна лексика об'єднує слова, які базуються на понятті «віра» і позначають ступінь володіння вищою святістю і надприродною силою: *пророк, ангел, архангел, серафим, херувим, черт,*

нечистый, дьявол, апостол, Богородица та ін.; ця лексика має три групи: «Бог/диявол», «Вищі істоти» і «Послідовники-супротивники Бога».

Богослужбову лексику складають мовні одиниці, пов'язані з поняттями «релігія», «церква», наприклад, *монах, мытарь, пастор, диакон, иконописец, священник, освящение, моленная, фелонь, мощи* тощо., об'єднані в три групи: «Люди», «Місце, будівля» та «Церковні атрибути».

Отже, за найменуванням «сакрально-богослужбова лексика» закріплюються різні за обсягом і змістом поняття: «віра», «релігія» та «церква».

Н.О. Косиціна, досліджуючи лексику конфесійної сфери, виділяє наступні її групи:

- а) ключові релігійні поняття: *вера, душа, покаяние, молива, грех*;
- б) релігійні вчення: *атеизм, оккультизм, пантеизм, богохульство*;
- в) світлі та темні сили: *черт, ангел, архангел, херувим, демон*;
- г) персонажі зі Священного Писання: *Ной, Авель, Адам, Моїсей*;
- г) релігійні обряди: *омовение, обрезание, сороковины, благовест*;
- д) культові, обрядові споруди: *храм, алтарь, монастырь* [20, с. 49].

Білоруська мовознавиця Н.Б. Мечковська вважає, що слід виділяти групи конфесійної лексики, залежно від уявлень людини про релігійну сферу. Отже, дослідниця виділяє наступні чотири групи конфесійної лексики:

- уявлення людини про Бога, історія/теорія про Бога (*теология (богословие), креационизм*);
- уявлення про волю Бога (*заповеди Божьи*);
- уявлення про світ, людину та суспільство (у деяких релігіях – це відомості про кінець світу, потойбічний світ: *грехопадение, апокалипсис (четыре всадника), армагедон, ад, рай, чистилище* і т.ін.);

- релігійно-етичні та релігійно-правові уявлення і норми (*вера, истина, нравственность, заповеди Божьи*) [24, с. 133].

С.В. Булавіна спирається на термін *релігійно-церковна лексика*; при цьому до релігійної лексики відносить одиниці, які називають основні християнські поняття, велика частина яких представлена в основному джерелі християнського віровчення – Святому Письмі (Біблії), а до церковної лексики – одиниці, що характеризують матеріальну сторону життя церкви [11, с. 9].

Подібне визначення церковної лексики можна зустріти в науковій роботі М.Є. Петухової «Функційні особливості церковної лексики з предметним значенням у російській мові» [29].

Лексичні одиниці, що відносяться до релігійної сфери, відповідно до класифікації С.В. Булавіної, можуть бути розподілені за чотирма підгрупами:

а) «найменування верховної Істоти і божественних істот» – *Христос, Дева Марія, Николай Угодник, Святая Троица, Бог, Господь, ангел, архангел, херувим серафим* та ін.;

б) «найменування істот, що втілюють зло» - *бес, черт, демон, антихрист, дьявол, сатана, Люцифер*;

в) «найменування реалій потойбічного життя» - *рай, ад, частилище, врата ада, эдем, райский сад*;

г) «найменування понять, що позначають релігійні уявлення про людину» – *вера, душа, дух, грех, грехопадение, святость, воскресение, благословение* і т. ін. [11, с. 9-10].

Подана класифікація частково збігається з семантичною моделлю сакральної лексики І. А. Корольової. Однак С.В. Булавіна і М.Є. Петухова вважають, що найменування *релігійна лексика* пов'язане з поняттям «релігія», а найменування *сакральна лексика*, на думку І. А. Корольової, - з поняттям «віра» [19, с. 25]. У зв'язку з цим звернулися до тлумачень слів *віра* і *релігія* та виявили, що сема «релігія» є

компонентом семантики слова *віра*. Наприклад: «Віра, -и, ж. 2. Переконаність в існуванні Бога або вищих божественних сил, релігія (в 1 знач.)» [22, с. 318] або «Віра, -и, ж. 2. Розм. Релігійне вчення, віросповідання; релігія» [33, с. 118].

Отже, дослідження класифікацій лексики конфесійної сфери показало, що поняття «віра» і «релігія» є співвідносними. Цей факт дозволяє вважати терміни *сакральна лексика* і *релігійна лексика* синонімами.

У сучасній лінгвістиці відсутній єдиний підхід до визначення класифікацій конфесійної лексики, що засвідчує про актуальність і значимість цієї проблеми для сучасних лінгвістичних досліджень.

2.2. Порівняльний аналіз лексичних одиниць конфесійної сфери

Співвідношення релігійної культури у світі та місце конфесійної лексики в лексичній системі мови є суперечливим. Так само суперечливим є і співвідношення релігії та мови. Релігія відображає сакральну картину світу, натомість мова – більш просту, наївну картину світу. Релігійно-церковна сфера узагальнює усі найважливіші для людства категорії та відношення: походження світу, місце людини у цьому світі, добро і зло, смерть і життя. Тому не випадково багато дослідників відмічають надприродний та надлюдський характер релігії.

Під час дослідження класифікацій лексики конфесійної сфери було виявлено, що різноманіття підходів до класифікацій та їх різнобічний склад зумовлені й історичними передумовами. Як засвідчує історія, багато років лексика конфесійної сфери була під заборонаю через атеїстичну ідеологію в радянські часи: заборона або дискредитація релігійної лексики, зниження її статусу, перекручення семантики.

Варто зазначити, що функцію дискредитації лексики конфесійної сфери взяла на себе лексикографія.

Відомо, що конфесійна лексика являє собою досить численний пласт слів. Вона охоплює поняття, властиві всім релігіям світу, наприклад: *буддизм, Бог, Пасха, крест, Аллах, пастор, апостол, монастир, сатанист, херувим, католик, настоятель* і т. ін. Але мало хто звертає увагу на те, що у деяких словниках релігійно-церковна лексика й досі має пейоративну оцінку.

Зокрема, у словнику під редакцією Д.М. Ушакова усі лексичні одиниці конфесійної сфери мають негативну оцінку та спотворюються на семантичному рівні. При тлумаченні лексичних одиниць у словниках обов'язково подаються частки «ніби», «нібито», «мовби», «так званий» і т. ін. Наприклад, у словнику Д.М. Ушакова слово *Бог* має значення «верховна істота, яка знаходиться нібито над світом і керує ним. Ідеєю бога користуються панівні класи, як знаряддя гноблення соціальних мас» [41, с. 72]. Натомість у словнику С.І. Ожегова і Н.Ю. Шведової слово *Бог* позначають як «верховну всемогутню істоту, яка керує світом» (без частки *нібито*) [39, с.101].

Також у словнику Д.М. Ушакова слово *Біблія* має перше значення «книги *т.зв.* священного писання у євреїв» (так званий); друге – «звід усіх книг *т.зв.* священного писання у християн, включаючи Старий і Новий Завіт» [41, с. 69]. У словнику С.І. Ожегова і Н.Ю. Шведової слово *Біблія* позначають як «зібрання священних книг іудейської і християнської релігій» [39, с. 86].

Слово *рай* у словнику Д.М. Ушакова має значення «місце, де душі праведників після смерті ведуть блаженне існування; в Біблії - прекрасний сад, в якому жили Адам і Єва до *так званого* гріхопадіння» [41, с. 116] (уживання конструкції «так званий» до слова *гріхопадіння*). А ось визначення слова *гріхопадіння* – «в біблійному міфі, - впадіння в гріх, гріховне падіння перших людей, Адама і Єви, які під впливом

диявола порушили Божий Завіт» [41. с. 88]. Сполука «біблійний міф» показує відкрити атеїстичну позицію автора.

Отже, порівняння релігійних лексем у словниках Д.М. Ушакова та С.І. Ожегова і Н.Ю. Шведової показало, що усі дефініції, в які включають одну з поданих позначок («ніби», «нібито» і т.д.), набувають модальності недостовірності. Мета приписування таких модальностей дефініціям конфесійної сфери полягає в тому, щоб нав'язувати користувачу словника атеїстичне світосприйняття, виключити релігійні поняття з картини світу як нематеріалістичні.

Згодом суспільно-політичні та культурні події, які відбулися у кінці ХХ століття, посприяли активізації функціонування конфесійної лексики у мовленні носіїв російської та української мов. Зокрема, мовна ситуація сприяла появі значної кількості лінгвістичних праць, присвячених дослідженню лексики конфесійної сфери. Найбільше вчених цікавила проблема класифікацій конфесійної лексики.

Отже, згадані вище модальності стосовно дефініцій релігійної сфери, мали вплив на розвиток конфесійної лексики. Заборона і атеїстичні погляди суспільства призвели до припинення функціонування лексики релігійної сфери, а згодом навіть після її активізації – до «збіднення» конфесійних лексем, тобто звуження їх складу, розрізнення семантики.

Нині вчені по-різному дивляться на зміст понять *релігійна* та *церковна* лексика, що пливає на розробку класифікацій релігійної лексики.

Порівнюючи семантичні класифікації конфесійної лексики, розглянуті у попередньому підрозділі, виявили, що складові її поняття пов'язані з церковними питаннями. У складі цього корпусу слів дослідники виділяють різну кількість підгруп.

Зокрема, у дисертації С.В. Булавіної виділено 4 підгрупи:

1) «назви предметів культу, церковного начиння» (*елей, кадило, трезвон, ладан, икона* і т.п);

2) «назви церковних звичаїв, обрядів» (*исповідь, обедня, анафема, крещення*);

3) «найменування деталей архітектури, внутрішнього і зовнішнього устрою храму» (*витраж, звонниця, колокольня, купол* и под.);

4) «назви підрозділів, одиниць адміністративного устрою» (*братство, монастирь, экзархат, епархия* и др.) [11, с. 10].

У роботі М.Є. Петухової церковна лексика об'єднується в три підгрупи:

а) «назва церковних приміщень, поселень, споруд» (*церковь, собор, храм, алтарь, мозаика, ризниця, фреска*);

б) «позначення предметів церковного начиння, культових атрибутів» (*икона, божниця, иконостас, ладан, анафора, крест, просфора, митра* та ін.);

в) «найменування осіб по відношенню до християнської віри: представники духовних санів, чинів, станів, віруючих / невіруючих людей, іновірців, ченців і мирян» (*епископ, иерей, протоиерей, монах, мирянин, христианин, игумен, митрополит, архимандрит, неверный* і т. ін.) [29, с. 13].

Як видно з наведених класифікацій, в поняття «церковна лексика» С.В. Булавіна і М.Є. Петухова об'єднують лексичні одиниці, що розглядаються І.А. Королевою в групі «богослужбова лексика», тому названі терміни можна розглядати як синоніми. Церковна лексика, за спостереженнями дослідників, представлена значно ширше релігійної, що, можливо, зумовлено особливим значенням культу в загальній структурі церкви і життя віруючих. Здається, що цей факт частково пояснює різноманіття підходів мовознавців до виділення тематичних об'єднань церковної лексики, їх назв.

Звернемося до матеріалів «Словника православної церковної культури» Г.М. Скляревської як до одного з авторитетних видань, в якому «лексика православ'я вперше представлена і описана не тільки як приналежність замкнутої (церковної) сфери вживання, але головним чином як складова частина сучасної російської мови» [32, с. 6].

«Солідність і надійність» словників забезпечує, на думку протоієрея Володимира Федорова, «співпраця автора з професійними богословами» [32, с. 4]. Цей словник присвячений лексикографічному опису православної церковної лексики; він складений не богословом, а лінгвістом, науковим керівником авторів дисертацій, в яких він розглядає релігійні тексти (проповіді), вивчає мовні одиниці, співвідносні з поняттями «релігія» і «церква».

У передмові до словника Г.М. Скляревська пропонує класифікацію церковно-релігійних одиниць, в якій сферу «Церква» представляють сім груп:

- 1) «назви таїнств» (*елеосвещение, брак, миропомазание, крещение, покаяние, хрещення, миропомазання і т. ін.*);
- 2) «елементи церковного календаря: церковні свята, богослужіння і т. ін.» (*Благовещение, Великий пост, Пасха, Троица, Рождество Христово*);
- 3) «форми і елементи богослужіння» (*молебен, литургия, вечерня, проскомидия, панихида, утренняя*);
- 4) «храм і його частини» (*алтарь, амвон, церковь, иконостас, икона, паперть*);
- 5) «предмети богослужіння» (*потир, кадило, антиминс, дискос, просфора*);
- 6) «священницькі облачення, їх частини» (*митра, омофор, фелонь, орарь*);
- 7) «найменування церковної ієрархії» (*митрополит, патриарх, диякон, епископ, иерей*) [32, с. 8].

Тематичний склад церковної лексики описується і в дисертаційному дослідженні «Лексика християнства в російській мові (системне ставлення прямих конфесійних і похідних світських слів)» Р.І. Горюшиної:

а) «найменування предметів культу, релігійних обрядів і таїнств» (*крещение, миропомазание, литургия, брак, богослужение, пост, икона, крест*);

б) «найменування священнослужителів християнської церковної ієрархії» (*митрополит, архимандрит, кардинал, патриарх, иерарх, папа і т. ін.*);

в) «найменування предметів церковного начиння та церковного призначення» (*звезда, кадило, дискос, просфора, ладан, ложка, потир*);

г) «найменування релігійних свят - за родом богослужіння»:

– великі: *Пасха, Крещение, Преображение Господне, Рождество Христово, Вербное воскресенье, Покров Пресвятой Богородицы, Рождество Пресвятой Богородицы, Успение Пресвятой Богородицы*;

– середні: *праздники в честь икон Богородицы, в честь ангелов и особо чтимых святых*;

– малі: *дни памяти русских святых и предстателей перед Богом*;

г) «найменування книг церковного змісту» (*миunea, служебник, Священное Писание / Евангелие, Откровение святого Иоанна Богослова (Апокалипсис), требник*) [16, с. 7-11].

Порівняння наведених вище двох класифікацій, зокрема, їх складу, дозволяє висловити кілька спостережень.

По-перше, автори встановлюють різний склад тематичних груп. Так, наприклад, Р.І. Горюшина в одну групу «Назви предметів культу, релігійних обрядів і таїнств» об'єднує «Назви таїнств» і «Форми, елементи богослужіння», що розглядаються Г.Н. Складєвської окремо. Крім того, Р.І. Горюшина не виділяє групи «Священицький одяг» і

«Храм і його частини», однак характеризує групу «Назви книг церковного змісту», не представлену в класифікації Г. Н. Складєвської.

По-друге, Р.І. Горюшина досить докладно описує найменування церковних свят. По-третє, тематична класифікація Р.І. Горюшиною охоплює лексичні одиниці, властиві окремим християнським конфесіям (див. Групу «Іменування священнослужителів християнської церковної ієрархії»), а типологія Г.Н. Складєвської ґрунтується на явищах і реаліях православної культури.

У своїй дисертації «Релігійна православна лексика і її доля (за даними тлумачних словників російської мови) Ю.М. Михайлова стверджує, що церковна лексика являє собою певним чином організовану систему, яка відповідає семантичній зоні «Церква». Результатом типологізації є різні лексичні одиниці, що об'єднуються в групи на основі «базових релігійних концептів», які «ідентифікують православну релігію: Бог, богослужение, душа, таинства, дух, культ, душа, обряды та ін.» [26, с. 7]. Зазначену зону, або сферу, по думку дослідниці, слід об'єднувати у вісім груп, які включають ряд підгруп (Додаток А) [26, с. 8-9].

Знайомство з наведеною типологією дозволяє зробити висновок, що автор дисертації використовує поняття *Церква* на позначення релігійної організації, що здійснює культову діяльність. У цьому випадку поняття пишеться з великої літери [32, с. 406].

Аналізуючи, запропоновану Ю.М. Михайлової типологію, вважаємо, що ця класифікація досить повно відображає не тільки православне розуміння світоустрою, де базовим поняттям є *Церква* (що є не храмом, а «єдністю Божої благодаті, що живе в безлічі розумних творинь, які служать благодаті» [33, с.81]), а й відображає світоустрій усіх інших конфесій (не тільки православних). Земну Церкву у класифікації Ю.М. Михайлової складають священнослужителі і миряни,

які в певних місцях здійснюють таїнства і обряди, прославляють Бога, Богородицю і святих, зберігають і передають основи віровчення.

Отже, проаналізувавши усі класифікації, зокрема конфесійну лексику у їх складі, виявивши різне тлумачення релігійних лексем у словниках, дійшли висновку, що терміни *релігійна лексика*, *сакральнo-богослужбова лексика*, *релігійно-церковна*, *конфесійна лексика* слід застосовувати до об'єднань слів, очолюваних «семантичними домінантами «релігія» і «церква» в значенні «об'єднання послідовників тієї або тієї релігії (на основі догматів і обрядів), конфесії» [6, с. 314].

У сучасних дослідженнях термін «конфесійна лексика» має широке і вузьке тлумачення. У широкому розумінні до цієї групи належить (1) лексика сфери «Релігія», тобто одиниці, які називають ідеї, образи, явища зі Святого Письма, агіографічних текстів, святих отців праць, а також (2) лексика сфери «Церква», що відображає обрядову, ритуальну сторону релігії.

При вузькому розумінні до складу конфесійної лексики сучасні дослідники включають одиниці, пов'язані тільки зі сферою «Релігія», і виключають слова і словосполучення, які номінують осіб, предметів і явищ сфери «Церква». Ці «виключені» слова і словосполучення дослідники визначають або як «церковну лексику», або як «богослужбову лексику».

Вважаємо, що ці терміни є співвідносними, а тому можемо кваліфікувати їх як термінологічні синоніми. Сферу «Церква» верифікують мовні одиниці, які характеризують богослужіння і його частини, церковні обряди і таїнства, називають осіб, які безпосередньо беруть участь в цих обрядах (мають право здійснювати ці обряди і побічних в таїнствах), називають місця, де відбуваються обряди і таїнства, предмети, використані в цих обрядах, а також церковні книги і свята.

Отже, сфера «Церква» є особливим семантичним простором, одиниці якого репрезентують фрагмент релігійної картини світу і займають важливе місце в лексичній системі російської мови.

РОЗДІЛ 3

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСИКИ КОНФЕСІЙНОЇ СФЕРИ В ТВОРАХ Л.М. ТОЛСТОГО І Є.І. ЗАМЯТІНА

3.1. Тематичні групи релігійно-церковної лексики в творах Л.М. Толстого і Є.І. Замятіна

Толстой Лев Миколайович – видатний російський письменник, публіцист, філософ. Був номінований на Нобелівську премію шістнадцять разів за неоціненний внесок у літературу (та чотири рази – на однойменну премію світу). Твори Л. Толстого багаторазово екранізували й інсценували, а п'єси ставили на сценах усього світу. Як справедливо зазначає А.П. Чехов: «Толстой для нас більше, ніж великий письменник. Він – як би живий, одягнений у плоть і кров символ гідності друкованого слова. діяльність Толстого служить виправданням тих сподівань, які на літературу покладаються, поки він живий, погані смаки в літературі, озлоблені самолюбства будуть далеко в тіні. Тільки один його моральний авторитет здатний тримати на відомій висоті так звані літературні течії і настрої» [44, с. 29].

Релігія у Л. Толстого - це вчення про життя і супутнє йому пояснення, «чому життя повинне бути таке, а не інше?» Так писав він у роботі «У чому моя віра?» [21, с. 316]. В інших творах Толстой підкреслював, що в його релігії йдеться про сенс і призначення людського існування, його моральної значимості, про ставлення до близьких і до всього світу. Письменник вважав, що ця релігія знаходиться в згоді з розумом і сучасними знаннями, рекомендує добре життя в любові з усіма, радить чинити з іншими так, як хочеш, щоб ставилися до тебе.

Вищезазначена релігійна позиція Л. Толстого певною мірою знайшла своє відображення й у його творах.

В основу нашого дослідження конфесійної лексики в творах Л. М. Толстого була покладена класифікація Ю.М. Михайлової [26], яку доповнено з урахуванням характеру і складу аналізованої лексики.

Матеріалом дослідження лексики релігійного характеру слугували чотири томи із «Зібрання творів у двадцяти двох томах» Л.М. Толстого.

Зібраний матеріал об'єднано в 15 тематичних груп (ТГ).

Розглянемо їх детально.

1. ТГ «БОГ/ГОСПОДЬ» (10 лексем): *Христос, Бог, Господь, Св. Троица, Дух Святой, божество, Саваоф, Йегова, Мессия, Богородица*, наприклад: «А они говорят — Бог есть! Какой он Бог, если он позволяет это! Черт его возьми, этого Бога! — кричала она, то рыдая, то закатываясь истерическим хохотом» («Воскресенье») [53, с. 129].

2. ТГ «ВИЩІ ІСТОТИ» (10 лексем):

– найменування світлих сил Небесної ієрархії, наприклад: *ангел, архангел, архистратиг, серафим, херувим, апостол, пророк*;

– найменування темних сил, наприклад: *дьявол, Люцифер, нечистый*: «Как это случилось, как, когда из-за этих взглядов и улыбок выступил дьявол, в одно и то же время схвативший их, она не могла бы сказать, но когда она почувствовала страх перед дьяволом» («Что я видел во сне») [52, с. 219].

3. ТГ «ВІРОСПОВІДАННЯ» (90 лексем):

- релігійні системи і вірування: *Православие, Протестантизм, Христианство, иудейство, магометанство, католичество, пиетизм, прозелитизм, уния, штунды, староверы, раскольники, еретики, хлысты, скопцы*, наприклад: «В той же тюрьме, где содержался Светлогуб, содержался и старик раскольник, беспоповец, усомнившийся в своих руководителях и искавший истинную веру» («Божественное и человеческое») [54, с. 78].

Лексичні одиниці, які позначають «старовірів», представлені найменуваннями розкольників, які поряд з номінативною виконують в творах Л.М. Толстого синонімічну функцію: *старообрядцы, староверчество, староверы, хранители благочестия, духовные христиане, староверы, беспоповцы, староверческий проповедник*).

– підгрупа лексем, що визначають «релігійні рухи, різновиди релігійних напрямків, що протистоять пануючій церкві», номінує прихильників так званої старої віри - старообрядництво, напрямки і течії.

При цьому православна церква відсторонено названа панівною, тобто «переважаючою і тому прирівняна до будь-якої в іншій країні, наприклад: *«Между тем еретики считают таким же чужим, как католичество и протестанство, учение господствующей церкви. Некоторые еретики воспринимают православие так же, как иудейство, магометанство и идолопоклонничество» («Благодарная почва»)* [54, с. 13].

Одиниці *католичество* – «один з основних (поряд з православ'ям і протестантизмом) напрямів в християнстві зі своєю церковною ієрархічною організацією, очолюваною Папою Римським» [30, с. 41], *магометанство* – «одна з найбільш поширених релігій» [30, с. 313], *идолопоклонничество* – «поклоніння ідолам як релігійний культ» [30, с. 631]. Звідси вирази - «панівна церква», «православна церква», складові синонімічних парадигм, виступають як контекстуальні антоніми по відношенню до одиниць, що позначають розкольників.

Традиційно розкол диференціюють на попівщинський (попівщина / підцерковники) і розкол безпопівщинський (безпопівці).

– підгрупу лексем «безпопівці» складають старовіри наступних напрямів: *богумилы, подрешетники, волосатовщина, капитоновщина, филипповщина, андреевщина, перекрещеванцы, самокрещенцы, серапионовщина, титловщина, скопчество, стефановщина,*

козьминщина, нетовщина, федосеевщина, чувственники, икоборцы. (Контекстна реалізація лексем, які номінують розкольників, дозволяє констатувати тотожність уживання конкретних іменників (наприклад, *богумилы, самокрещенцы*) і субстантивів в метонімічному вираженні (*стефановщина, титловщина* і т. ін).

– підгрупа лексем «попівці» представлена тільки названим гіперонімом. *Молоканы* або *духовные христиане, христовщина* або *хлыстовщина*, і багато інших залишилися поза класифікацією за типом «попівці» / «безпопівці». Л. М. Толстой згадує їх як «визнані урядом особливо шкідливі секти» [54, с. 13], до числа яких також можна віднести згадувані автором єресі (*андреяновщина, апостолы, кадильники, духоборцы, королевцы, кривотолки, богородицы, пасховерцы, иаковщина, самостригальницы, детоубиватели, исаковщина, калиновщина, поморство, рогожники, никитовщина, окружники, субботники, ефремовщина, мессолиане, илларионовщина, павлиновщина, расстриговщина, пророчицы*)

Крім того, про деякі прояви єресі Л.М. Толстой пише наступне: «траплялось спостерігати за явищами новими, ніде ніким не записаними, які складали розкол в самому розколі» [53, с. 12]. Л.Толстой вказує на можливі непередбачувані наслідки розвитку подій внаслідок духовної деградації людей.

– підгрупа «християни неправославні, єретики, невірні», представлена найменуваннями: *католики, буддисти, лютеране, иудеи, магометане, идолопоклонники, квакеры, мормоны, сведенборгияне, секты трясушек, пиетизм, анабаптизм, мормонизм.*

Для чіткої, категорично негативної кваліфікації православних, які перебувають в лоні панівної церкви, але не цікавляться своїми співвітчизниками-розкольниками, використовуються синонімічні ряди антонімів, наприклад: «*Квакеры, мормоны, сведенборгияне и разные другие мелкие секты западной Европы более знакомы русскому*

образованному человеку, чем отечественные раскольничьи толки...» («Ходынка») [54, с. 36].

Лексичні одиниці *квакеры, мормоны, сведенборгіяне* номінують осіб, які є членами тієї чи тієї антихристиянської єресі, наприклад: *квакеры – «религиозное общество Друзей ... представляет собой объединение независимых религиозных организаций, чьи вера и практика могут существенно отличаться друг от друга [30, с. 314]; мормоны – приверженцы, участники, последователи мормонизма, крупнейшей ветви движения святых последних дней [6].*

Найбільш яскраво єретичні прояви виражені в навчанні сведенборгіян - послідовників Еммануїла Сведенборга, «... шведського вченого-природознавця, християнського містика ... коли Сведенборгу було 56 років, як він пізніше запевняв, пережив зустріч з Господом, який благословив його майбутні діяння» [6].

– підгрупа «жінки різних віросповідань»: (*лютеранка, евангелічка, католичка, англичанка, кальвіністка, єретичка*).

4. ТГ «ОРГАНІЗАЦІЇ, ЯКІ ВІДАЮТЬ РЕЛІГІЙНИМ ЖИТТЯМ» (22 лексеми): *Церковь, монастырь, пустынь, обитель, Патриаршество, Патриархат, (Святейший) Синод*. Лексема *церковь* функціонує в складі назв різних релігійних общин: *Православная Церковь, Восточная Церковь, Западная Церковь, Св. Апостольская Церковь, Вселенская воссоединённая Церковь, Божий храм, кафедра (кафедра), лоно, митрополичья церковь, монастырь обитель, притвор, приходская церковь, скиния, часовня*. Наведемо приклад: *«Он пробыл в остроге девять месяцев и в монастыре месяцу. Пить начал еще в остроге, продолжал в монастыре и вернулся домой расслабленным, невменяемым алкоголиком» («Дьявол») [52, с. 311].*

5. ТГ «ДУХОВЕНСТВО» (60 лексем): об'єднує найменування релігійних чинів, чернечих звань, служителів церкви, найменування чинів святих. У творах Л.М. Толстого зустрічаються також описові

звороти: *духовное лицо, монашествующее лицо, титулование Ваше священство, духовенство, поп, Отец (Св. отец), Папа, Папство, Кардинал, Греческий Патриарх, Римская церковь, ксендз, пастор, настоятель, Преподобный, духовник, архиерей, богослов, монах, монахиня, мать, игуменья, инок, иеродиакон, иеромонах, изограф, митрополит, батюшка, священник, архиепископ, патриарх, пастырь, священство, владыка, митрополит, духовные, монашество, священство, иерей, диакон, епископ, келейник, ктитор, костыльник, литургист, протоиерей, псаломщик, ритор, синолог, скитник, экзарх, наприклад: «Игумен монастыря был дворянин, ученый писатель и старец, то есть принадлежал к той преемственности, ведущейся из Валахии, монахов, безропотно подчиняющихся избранному руководителю и учителю» («Отец Сергей») [54, с. 263].*

Найменування чинів святих: *мученик, великомученик, новомученик, праведный, преподобный, святитель, священномученик.*

6. ТГ «ПАСТВА» (9 лексем): об'єднує назви людей за їхнім ставленням до християнського віровчення: *православный, христианин, прихожанин, сын (Церкви), мирянин, грешные, праведные, блаженный, крещенный, наприклад: «Пусть исчезнет обман личности — и вы станете праведником» («Карма») [52, с. 211].*

7. ТГ «РЕЛІГІЙНІ ОБРЯДИ І ЗВИЧАЇ» (20 лексем):

– *обряд, таинство, брак, венчание, освящение, литургия, пост, молитва, причащение, поклон, исповедь, крещение, миропомазание, покаяние, священство, елеосвящение, рясофор, Триодь Цветная, паломничество. Наприклад: «Я ходил в церковь по воскресеньям и праздникам, я говел, постился даже, как я это завел с поездки в Пензу, и молился, но больше как обычай» («Записки сумасшедшего») [52, с. 93].*

8. ТГ «ФОРМИ ТА ЧАСТИНИ БОГОСЛУЖІНЬ» (16 лексем): *анафора, антифоны, епитимья, исполатие, катавасия, литургия, всенощное бдение, полунощница, проскомидия, Евхаристия, молебен,*

панихида, паремии, прокимны, проскомидия, радения. Наприклад: «Он и прежде испытывал великое утешение и подъем духовный, когда причащался; теперь же, когда ему случалось служить самому, совершение проскомидии приводило его в восторженное, умиленное состояние» («Отец Василий») [54, с. 42].

9. ТГ «СВЯЩЕНИЦЬКІ ТА ЧЕРНЕЧІ ОБЛАЧЕННЯ ТА ЇХ ЧАСТИНИ» (12 лексем): *апостольник, епитрахиль, камилавка, мантия, митра, омофор, скуфия, фелонь, куколь, полиелей, сакос, стихарь, например: «Он обдернул мантию, надел клобук и пошел осторожно через толпу» («Живой труп»)* [51, с. 44].

10. ТГ «ЦЕРКОВНІ СВЯТА» (15 лексем): *Пасха, Покров, Рождество Христово, Святки, Святки Петровки, Масляная неделя, Христово Воскресенье, Вознесение, Крещение, Преображение, Сошествие Святого Духа. Наприклад: «В Покров всенощная шла в большой церкви» («И свет во тьме светит»)* [51, с. 347].

Елементи церковного календаря: *отдание, преполовление, поспражднство, страстная седмица.*

11. ТГ «ДІЇ, ЯКІ СУПРОВОДЖУЮТЬ РЕЛІГІЙНІ ОБРЯДИ» (5 лексем): *говеть, поститься, покаяться, помолиться, успение, например: «Я стал молиться. Господи помилуй, отче наш, богородицу. Я стал сочинять молитвы. Я стал креститься и кланяться в землю, оглядываясь и боясь, что меня увидят» («Разрушение ада и восстановление его»)* [52, с. 99].

12. ТГ «ЦЕРКОВНА АТРИБУТИКА» (44 лексеми): *икона, мощи, елей, (Святое) Причастие, аналой, епитрахиль, распятие, святыня, просвира, ряса, Престол (Господень), например: «В правом углу висел киот с образом Христа в терновом венке и стоял аналой, и в правой же стороне стояла конторка прокурора» («Воскресенье»)* [53, с. 62].

– основні елементи богослужіння, відповідні піснеспіви: *акафист, антифон, догматик, икос, канон, славословие, стихира, тропарь;*

– устрій православного храму: *альтарь, аналогий, антиминос, амвон, жертвенник, иконостас, кафедра, солея, паникадило, притвор, паперть, Царские врата, мирница;*

– предмети богослужіння, церковне начиння: *дароносица, звезда, плат, потир, кадило, ослопная свеча, ра'ка, митра, налой, солея, дикирий, трисоставная лампада, тябло.*

13. ТГ «РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНА ЛІТЕРАТУРА» (15 лексем): *апокриф, Библия, Великий прокимен, Житие, Катехизис, Евангелие, Когелет, кормчая, молитословник (молитвенник), Пластырь, сорокоуст, требник, шестопсалмие, четминеи.* Наприклад: *«С тех пор я начал читать Священное писание. Библия была мне непонятна, соблазнительна, Евангелие умиляло меня. Но больше всего я читал жития святых» («Нечаянно»)* [52, 226].

14. ТГ «ХРИСТИЯНСЬКА МІФОЛОГІЯ» (15 лексем): *Моисей, ангел, апостол, бог, богородица, велиар, демон, дьявол, Егова, христородавцы, страшный суд, воскресение, огонь (вечный), Исход Израилев, Вечный жид,* наприклад: *«И тогда он услышал просьбу страдающего в аду демона, он послал к нему паука на паутине» («Разговор с прохожим»)* [54, с. 250].

15. ТГ «ФІЛОСОФСЬКІ РЕЛІГІЙНІ ПОНЯТТЯ» (8 лексем): *грех, душа, вера, благодать, добродетель, прощение, истина, смирение,* наприклад:

«А между тем он знал, что истинная вера есть. Знал он это потому, что чувствовал эту веру в своем сердце. И он искал эту веру везде. Больше всего он надеялся найти ее в откровении Иоанна» («Первый винкур, или как чертенок краюшку заслужил») [51, с. 80].

Отже, тематичні групи «релігійно-церковної лексики» в творах Л.М. Толстого є організованою системою, яка пов'язана з конкретною релігією і відкриває два основних аспекти цієї лексики:

- з одного боку, вона відображає міфологічну сторону релігії, те, що вважають священним, ідеальним, що належить до світу божественного;

- з іншого боку, вона називає предмети і явища, пов'язані з діяльністю церкви як інституційного втілення релігійних православних постулатів.

У творах Л.М. Толстого нарахували 350 лексем релігійного характеру. Серед п'ятнадцяти тематичних груп конфесійної лексики, «ВІРОСПОВІДАННЯ» займає домінуюче становище. Кількість лексем цієї групи разом з підгрупами становить 90 одиниць (ДОДАТОК Б, рис. 3.1).

Кількість релігійних одиниць у творах Л.М. Толстого досить велика. Безсумнівно, письменника цікавили питання релігії і він неодноразово висловлювався на релігійну тематику. Варто зазначити, що конфесійна лексика зустрічається у більш пізніх творах Л.Толстого (кінець XIX – початок XX ст.). Письменник називав себе християнином, але його бачення християнства відрізнялося від бачення віри церквою, за що він і був відлучений від церкви. Л. М. Толстой визнавав Бога, але він не визнавав церкву.

У творах іншого письменника, конфесійну лексику якого було досліджено, дуже виразно підкреслена протилежна релігійна позиція (відмінна від позиції Л. Толстого) – атеїстична.

Замятін Євген Іванович – відомий російський письменник, публіцист, критик.

Є.І. Замятін до релігії ставився негативно, не дивлячись на те, що його батько був священником. Письменник вважав, що релігія - це стіна, яку людина будує через боягузтво, щоб відгородитися нею від нескінченності. У зв'язку з цим уживання конфесійної лексики в його творах є здебільшого іронічним.

Для дослідження конфесійної лексики в творах Є.І. Замятіна (як і в творах Л.М. Толстого) взято за основу класифікацію Ю.М. Михайлової [26]. Матеріалом дослідження лексики релігійного характеру слугували чотири томи із «Зібрання творів у п'яти томах» Є. Замятіна.

Зібраний матеріал об'єднано в 14 тематичних груп (ТГ).

1. ТГ «БОГ/ГОСПОДЬ» (8 лексем): *Христос, Бог, Господь, Дух Святой, божество, милостивый, Иегова, Богородица*, наприклад: *«Потифорна пред окошком читала акафист Пресвятей Богородице» («Чрево»)* [46, с. 314].

2. ТГ «ВИЩІ ІСТОТИ» (11 лексем):

– найменування світлих сил Небесної ієрархії, наприклад: *ангел, серафим, апостол, пророк;*

– найменування темних сил, наприклад: *дьявол, Люцифер, нечистый, черт, антихрист, бес, окаянный, демон: «Ну, Иван Павлыч, давай, брат, опять поговорим отвлеченно про дьявола. Будучи в академии еще, составил книгу: «О житии и пропитании диаволов» («Блоха»)* [48, с.199].

3. ТГ «ВІРОСПОВІДАННЯ» (6 лексем):

- релігійні системи і вірування: *православие, христианство, иудейство, католичество, буддизм, иудаизм*, наприклад: *«Потифорна с базара пришла, увидала Костю такого – как взвоят. Да скорей за отцом Петром: хоть бы христианской кончиной-то помер Коська» («Рассказ о самом главном»)* [46, с. 360].

4. ТГ «ОРГАНІЗАЦІЇ, ЯКІ ВІДАЮТЬ РЕЛІГІЙНИМ ЖИТТЯМ» (10 лексем): *церковь, монастырь, пустынь, обитель, Божий храм, кафедра, притвор, собор, скиния, часовня*. Наведемо приклад: *«И все ладит – в соборе чтоб раньше исправника к кресту подскочить» («Уездный»)* [47, с. 233].

5. ТГ «ДУХОВЕНСТВО» (26 лексем): об'єднує найменування релігійних чинів, чернечих звань, служителів церкви, найменування

чинів святих: *батюшка, монах/ монашка, пастор, настоятель, преподобие, духовник, архиерей, игуменья, иеромонах, митрополит, священник, архиепископ, патриарх, пастырь, митрополит, протопоп, поп, иерей, диакон, епископ, келейник, литургист, экзарх, протоиерей, псаломщик, ритор*, наприклад: *«И не то чтобы как, а и в самых в первых домах; у протопопа соборного – раз, у Родивона Родивоныча у инспектора – два, у исправника... Уж на что исправник сам, и у него на руках – Глафира» («Внешние воды»)* [49, с. 54].

6. ТГ «ПАСТВА» (8 лексем): об'єднує назви людей за їхнім ставленням до християнського віровчення: *християнин, православный, прихожанин, мирянин, грешные, праведные, блаженный, крещенный*, наприклад: *«Неуж, как и мы, грешные, с маслом с топленным, с яйцом, со сметаной, с припекой, с сметком?» («Русь»)* [46, С. 147].

7. ТГ «РЕЛІГІЙНІ ОБРЯДИ І ЗВИЧАЇ» (14 лексем):

– *брак, венчание, освящение, литургия, пост, молитва, причащение, поклон, исповедь, крещение, миропомазание, покаяние, елеосвящение, паломничество (богомолье)*. Наприклад: *«В ту пору исправничиха на богомолье была, у Стефана Болящего, у прозорливца» («Дьячок»)* [46, с. 33].

8. ТГ «СВЯЩЕНИЦЬКІ ТА ЧЕРНЕЧІ ОБЛАЧЕННЯ ТА ЇХ ЧАСТИНИ» (11 лексем): *риза, епитрахиль, подрясник, мантия, митра, омофор, скуфья, куколь, полиелей, апостольник, фелонь*, наприклад: *«Священник сидел в креслице неподвижно: громадная кукла, с прямыми, деревянными руками-ногами в слегка маловатом подряснике» («Землемер»)* [47, с. 499].

9. ТГ «ЦЕРКОВНІ СВЯТА» (10 лексем): *Пасха, Покров, Рождество Христово, Святки, Спас, Масляная неделя, Вознесение, Крещение, Преображение, Св. Троица*. Наприклад: *«Для праздника, для Покрова, последний раз грело солнце. В завалищем проулке мирно купались куры в кучах назолу» («Куны»)* [47, с. 112].

10. ТГ «ДІЇ, ЯКІ СУПРОВОДЖУЮТЬ РЕЛІГІЙНІ ОБРЯДИ» (5 лексем): *поститься, покаяться, помолиться, успение, водосвятный звон, наприклад: «В соборе к водосвятию звонили - медленно, мерно. Все готовили - кто кувшинчик, кто чайник - ринуться благочестиво к чану с святой водой» («Бич Божий»)* [47, 109].

11. ТГ «ЦЕРКОВНА АТРИБУТИКА» (36 лексем): *икона, мощи, елей, причастие, аналой, распятие, свеча, святыня, просвира, ряса, наприклад: «В соборе свет, свечи у всех. Протопоп вычитывает Страсти не спеша, истово. Костя в новой тужурке, сердце полно. Глаза опустив, сладко видит Глафирину милую руку; наклеивать, как и она, метинки на свече - Евангелям счет; уколоться украдкой о теплый локоть» («Икс»)* [47, 31].

– основні елементи богослужіння, відповідні піснеспіви: *акафист, антифон, догматик, икос, канон, славословие;*

– устрій православного храму: *алтарь, аналогий, амвон, жертвенник, иконостас, кафедра, солея, паникадило, притвор, паперть, мирница;*

– предмети богослужіння, церковне начиння: *дароносица, звездица, плат, потир, кадило, ослопная свеча, митра, налой, солея, тябло.*

12. ТГ «РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНА ЛІТЕРАТУРА» (8 лексем): *Библия, Житие, Катехизис, Евангелие, молитвенник, Пластырь, сорокоуст, требник. Наприклад: «Так протопоп обрадовался -- просто нету слов. Вечером, на стоянии, между Евангелие, все думал протопоп» («На дне»)* [49, с.62].

13. ТГ «БІБЛІЙНІ ОБРАЗИ» (10 лексем): *Моисей, Адам, Ева, Змей, Люцифер, Каин, Авель, Исаак, Иисус Иуда, наприклад: «И мы снова простодушны, невинны, как Адам и Ева. Никакой этой путаницы о добре, зле: все – очень просто, райски, детски просто» («Лев»)* [46, с. 96].

14. ТГ «ФІЛОСОФСЬКІ РЕЛІГІЙНІ ПОНЯТТЯ» (6 лексем): *душа, грех, вера, прощание, истина, смирение*, наприклад: «*Очень интересные вещи рассказал коземорды, и между прочим, что у них уж начинает распространяться истинная вера и уж он, коземорды, по истинной вере пошел*» («Общество Почетных Звонарей») [48, с. 388].

У творах Є.І. Замятіна нараховано 168 лексем релігійного характеру. Серед чотирнадцяти тематичних груп конфесійної лексики, «ЦЕРКОВНА АТРИБУТИКА» займає домінуюче становище. Кількість лексем цієї групи разом з підгрупами становить 36 одиниць (ДОДАТОК Б, рис. 3.2.).

Отже, зробивши порівняльний аналіз тематичних груп лексики конфесійної сфери у творах Л.М. Толстого і Є.І. Замятіна, дійшли таких висновків:

- у творах Л. Толстого і Є. Замятіна представлена велика кількість тематичних груп лексики конфесійної сфери. Зокрема, релігійно-церковну лексику у творах Л. Толстого об'єднали в 15 тематичних груп, а у Є. Замятіна - в 14 тематичних груп;

- незважаючи на майже однакову кількість тематичних груп конфесійної лексики у письменників, релігійних лексем у творах Л. Толстого значно більше (350 лексем – 68%), ніж у Є. Замятіна (168 – 32 % лексем) (ДОДАТОК Б, Рис. 3.3).

По-перше, це пов'язане з тим, що Л. Толстой був глибоко релігійною людиною. У більш зрілому віці письменник зацікавився релігійною сферою і, зрештою, його бачення релігії слугувало причиною виникнення нової релігійної течії – толстовства. Л.М. Толстой хоч і мав своє бачення релігії, проте він вірив у Бога. Є. Замятін мав протилежну релігійну позицію. Письменник був атеїстом за переконанням, тому конфесійна лексика у його творах менш поширена, ніж у Л. Толстого. Через атеїстичні погляди Є.І. Замятін надавав лексиці конфесійної сфери більш іронічного звучання.

По-друге, тематичні групи конфесійної лексики, представленої у творах Є.І. Замятіна, відрізняються від тематичних груп у творах Л. Толстого тим, що Замятін використовував у своїх творах лексеми на позначення біблійних образів (ТГ «БІБЛІЙНІ ОБРАЗИ»). Натомість Л.М. Толстой виділив у своїх творах більше лексем на позначення християнської міфології, а також лексем на позначення форм та частин богослужінь («ХРИСТІЯНСЬКА МІФОЛОГІЯ», «ФОРМИ ТА ЧАСТИНИ БОГОСЛУЖІНЬ»).

Є. Замятін досить критично ставився до релігійних питань, тому використовував іронію, висвітлюючи ті чи ті релігійні філософські поняття; проводив паралель між персонажами своїх творів і біблійними персонажами, пародіював їх; майже не використовував християнську міфологію.

Л. Толстой, в силу свого досвіду, приділяв багато уваги вивченню християнства, зокрема, християнської міфології, віросповіданню, формам та частинам богослужіння. Письменник намагався поліпшити християнство і створити свою релігійну течію, а тому детально вивчав релігію. Про це свідчать багато його статей на релігійну тематику: «Царство Боже всередині нас» (1896), «Що таке релігія і в чому її сутність?» (1902), «Чому християнські народи взагалі і особливо російський знаходяться тепер в тяжкому становищі» (1907) та ін.);

- серед п'ятнадцяти тематичних груп конфесійної лексики у творах Л. Толстого домінуюче становище займає «ВІРОСПОВІДАННЯ» (90 лексем), а у Є. Замятіна – «ЦЕРКОВНА АТРИБУТИКА» (36 лексем);

- аналіз тематичних груп, представлених як лексичні одиниці, так і складові номінації і словосполучення, свідчить про серйозне ставлення письменників до проблем сучасників, ретельне вивчення кожного питання, що вербалізують численні біблеїзми, які вказують не тільки на базові знання авторів, а й зв'язок із прогнозованою ситуацією. У Л. Толстого і Є. Замятіна є одна важлива схожість – письменники

використовували у своїх творах релігійно-філософські поняття. Вони прагнули зрозуміти, що таке істинна віра.

3.2. Семантико-стилістичні і функційні особливості конфесійної лексики в творах письменників

Авторитетна думка Л.М. Толстого слугувала причиною виникнення нової релігійної течії – толстовства. За свої погляди письменник був відлучений від церкви.

Відомо, що після народження Л. М. Толстой був хрещений за православною традицією. Як і більшість представників освіченого суспільства свого часу, в юності і молодості він був байдужий до релігійних питань. Однак у віці тридцяти семи років письменник починає замислюватися не просто про Бога і віру, а про створення нової релігії, відповідної розвитку людства, релігії Христа, але очищеної від віри і таємничості, релігії практичної, що не обіцяє майбутнє блаженство, але дає блаженство на землі [21. с. 136].

Варто зазначити, що матеріалом дослідження слугували саме чотири томи із «Зібрання творів у двадцяти двох томах» Л. Толстого (11-14-й том) з урахуванням значного інтересу письменника до релігії у більш зрілому віці. Тому особливо ретельно досліджено лексику конфесійної сфери в усіх творах Л.М. Толстого на пізньому етапі його творчості – кінець XIX – початок XX ст., зокрема, у оповіданнях («Божественное и человеческое», «Нечаянно», «Благодарная почва» і та ін.), повістях («Записки сумасшедшего», «Дьявол», «Отец Сергей» і та ін.) романі («Воскресенье»), п'єсах («Живой труп», «И свет во тьме светит» та ін.).

У творах кінця XIX століття письменника цікавило відхилення від Православ'я, що призвело до руйнування сформованого субстрату етносу. «Різномудство» з християнською свідомістю позначилося в двох

провідних напрямках: старообрядництво і спиритизм. Прихильники першої течії вважали себе справжніми охоронцями «старої віри», які вистояли перед реформами Никона. Представники нового (спіритичного) вчення вважали, що об'єднали всі релігії в одну, дозволивши тим самим усунути конфесійні розбіжності [6, с. 260].

У своїй статті «Релігія і мораль» Л. Толстой писав, що XVIII століття усіх руських людей, які міркують не так, як православна церква, називали загальним ім'ям – розкольники» [21, с. 111].

У дослідженні, ґрунтуючись на термінологію Л. Толстова, будемо вживати лексеми *раскольники*, *староверы*, *старообрядцы* як абсолютні синоніми, пор.: *раскольник* – «відщепенець по вірі, відлучений від своєї церкви, віросповідання» [17, с. 81]; *старовер* – «той, хто дотримується старої віри, доніконівських обрядів» [17, с. 532]; *старообрядец* – «старовір – більш загальна назва, як включає іноді й прямих розкольників» [17, с. 533].

У своєму оповіданні «Божественное и человеческое» Л. Толстой зображує розкольника, який переймається питаннями віри, істинної віри, як і сам письменник: «*В той же тюрьме, где содержался Светлогуб, содержался и старик-раскольник, беспоповец, усомнившийся в своих руководителях и искавший истинную веру. Он отрицал не только никонианскую церковь, но и правительство со времени Петра, которого считал антихристом, смело высказывал то, что думал, обличая попов и чиновников, за что и был судим*» [52, 85].

Включення релігійної лексики в структуру художніх творів Е. Замятіна пов'язано з одним із принципів модерністської літератури ХХ століття – неоміфологізм – і є стилістично значущим в контексті всієї творчості письменника. Є. Замятін до релігії ставився негативно, незважаючи на те, що його батько був священником. У зв'язку з цим використання конфесійної лексики в структуру художньої прози Є. Замятіна є, здебільшого, іронічним. Лексика релігійного культу у

творах письменника представлена як на рівні назви творів («Завет принудительного спасения», «Бич Божий», «Сподручник грешных», «Знамение» та ін.) і їх філософії, так і на рівні конкретних персонажів і окремих лексем.

Матеріалом дослідження лексико-конфесійної сфери слугували твори із «Зібрання творів у п'яти томах» (1-4-й том): казки («Херувимы», «Дьячок», «Бог» та ін.), оповідання («Алатырь», «Уездное», «Островитяне», «Сподручница грешных» та ін.), романи («Мы», «Бич Божий»), п'єси («Общество Почетных Звонарей», «Блоха», «Рождение Ивана» тощо).

Бінарна опозиція Бог/людина – одна з основних в філософському плані художньої прози Є. Замятіна, зокрема, в романі «Ми», де святиня Єдиної Держави – Часова Скрижаль – виявляється своєрідною іконою, а її опис витриманий за релігійними традиціями: *«Скрижаль... Вот сейчас, со стены у меня в комнате, сурово и нежно в глаза мне глядят ее пурпурные на золотом поле цифры. Невольно вспоминается то, что у древних называлось «иконой», и мне хочется слагать стихи или молитвы (что одно и то же)»* [47, с. 99]. Героїв роману автор постійно порівнює з християнами: *«В древнем мире — это понимали христиане, единственные наши (хотя и очень несовершенные) предшественники: смирение — добродетель, а гордыня — порок, и что «Мы» — от Бога, а «Я» — от дьявола»* [47, с. 108]. Їм протиставлені «люди за стіною» - персонажі, які асоціюються з природою, життям, енергією. Автор називає їх «мефі» (це пов'язано з одним з імен диявола – Мефістофелем) [50, 77].

Л.М. Толстой часто звертається до такого засобу словесної образності, як метафора, наприклад:

-«Он был не развратник, но и не был, как он сам себе говорил, монахом» («Дорого стоит») [52, 360];

-«Ведь она черт. Прямо черт. Ведь она против воли моей завладела мною» («Дьявол») [52, 360];

-«Да, какая чудная для посева земля, какая восприимчивая. И какой ужасный грех бросать в нее семена лжи, насилия, пьянства, разврата» («Бедные люди») [52, 45];

- «Разочарование в Мэри, которую он представлял себе таким ангелом, и оскорбление было так сильно, что привело его к отчаянию» («Отец Сергей») [52, 113];

- «Вот он – князь мира-то сего, дьявол-то! Он открывал князю, что он, князь – есть диавол, князь мира» («Разговор с прохожим») [53, 240].

Є.І. Замятін також використовує багато метафор у творах для надання персонажам виразності та іронічності, а іноді й негативної оцінки:

- «Очень рад видеть вас в ангельском образе,— сказал генерал, протягивая руку,— надеюсь, что вы не забыли старого товарища» («Уездный») [46, 22]. В зазначеному прикладі мова йде про богослужбове облачення персонажа. Головний герой – священник, який асоціюється у його знайомого з ангелом.

- «А как по мне, ваше преподобие, так они самые настоящие болотные черти, потому что семейно живут, не блудно и в муках рожают детей» («Куны») [46, 84];

- «Торчали черно-синие космы: прибирать волос не умела - глядела матушка Варвара ведьмой» («Лев») [46, 86];

- «В тишине церковной металась, трещала свеча. В тишине священной свечой негоримо-горючей Костя горел» («Икс») [47, 145].

Метафори в творах письменників впливають на уяву читача (функція впливу), формують образне уявлення про світ (інструментальна функція), роблять образ більш яскравим і наочним (образотвірча).

Іноді пряме значення термінів у творах Є.І. Замятіна ускладнені емоційно-експресивними елементами, суфіксами суб'єктивної оцінки і контекстом, наприклад:

«Живут припеваючи пр-равославные христианушки, от роду-рода-ро-дов, от веку-века веков, солнца кра-асного...» («Алатырь») [46, с. 90].

За допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки письменник демонструє своє негативне, або глузливо-критичне ставлення до представників церкви. Автор викриває гріхи служителів церкви - жадібність, пияцтво та боягузство:

- *«Какой-то пуганой зверушкой шмыгнул в уголок поп: мохнатенький, маленький, как домовой» («Знамение»)* [47, 391];

- *«Поп сидел в углу - усталый, после обедни постовской; мохнатенький, темный - в угол забился» («Знамение»)* [47, 396];

- *«Уходил протопоп из собора, будто медом обмазан и вывалян весь в пуху: мешает, пристало по всему телу. Одно только спасенье было: придя домой - выпить рюмочку баклановки» («Херувимы»)* [49, с. 167].

Аналіз функційних особливостей термінів конфесійної сфери показує розширення кола їх сполучуваності.

Істотний вплив на характеристику релігійних понять в текстах Л. Толстого і Є.І. Замятіна мають прикметники, іменники, наприклад:

- *«-Да, да, — пробормотал муж, — душа его чертовски скверная! Да что поделаешь!» («Песни на деревне»)* [53, с. 407];

- *«Кто же с собой вид берет, убегая наказания дьявольского? Нет уж, видно, придется священнику ночь ночевать в кутузке» («Воскресение»)* [54, 119];

- *«Писал он о служении женищинам, любви вне пределов, вне чисел земных, о восьмом соборе благодатном» («Алатырь»)* [46, с. 89].

У творах Є. Замятіна прислівники «молитвенно» і «крестообразно» навпаки надають загальнозживаній лексиці релігійного значення:

- *«Поглядела косо на него, на руки, которые он молитвенно сложил, на слезинки между веснушек, на озябший, жалостный носик» («Рассказ о самом главном»)* [46, с. 220];

- *«Валерий лежал, аккуратно сложив руки крестообразно на груди, как рекомендовалось в «Завете Спасения» — и старался убедить себя, что спит» («Островитяне»)* [46, с. 274].

На наш погляд, активне використання Л. Толстим і Е. Замятіним конфесійної лексики в своїх творах призводить до створення узагальнено-символічних образів та порівнянь:

- *«Научите меня, святой отец, что я могу сделать, чтобы облегчить мою жизнь от грехов, которые давят меня, как скала, наваленная мне на грудь» («Воскресение»)* [54, с. 79];

- *«Он бросал такие пронзительные взгляды, словно от этих взглядов и улыбок вот-вот выступит дьявол» («Что я видел во сне»)* [52, 370];

- *«Как могу я выпутаться из той сети греха, которую я связал, точно из злых желаний моего сердца. У меня предчувствие, словно мой грех повлечет меня в ад, и я никогда не буду в состоянии вступить на путь спасения» («Дьявол»)* [54, с. 196];

- *«Он был бледный, как смерть, страшный, как бес, с трясущимися скулами, стоял перед нею» («Сподручица грешных»)* [46, с. 55].

Найчастіше цю функцію виконують біблійні образи, наприклад:

- *«И мы снова простодушны, невинны, как Адам и Ева. Никакой этой путаницы о добре, зле: все — очень просто, райски, детски просто. Благодетель, Машина, Куб, Газовый Колокол, Хранители — все это добро, все это — величественно, прекрасно, благородно, возвышенно,*

кристально-чисто. Потому что это охраняет нашу несвободу – то есть наше счастье» («Мы») [47, с. 341].

Начитаність, виняткова пам'ять Л. М. Толстого сприяли насиченню текстів його творів прислів'ями, афоризмами, біблійними цитатами.

Часто цитати з Біблії автор використовує в якості епіграфів, наприклад, у оповіданні «Разговор с прохожим»:

– *«Род проходит и род приходит,
земля же вовек пребывает»* (Екклесиаст 2:11) [5].

До першого розділу в повісті «Дьявол», романі «Воскресенье» Л. Толстой використовує цитати в якості епіграфів з Євангеліє:

- *«Если же правый глаз твой соблазняет тебя, вырви его и брось от себя, ибо лучше для тебя, чтобы погиб один из членов твоих, а не все тело твое было ввержено в геенну»* [5] (Евангелие от Матфея 5:29);

- *«И что ты смотришь на сучок в глазе брата твоего, а бревно в твоём глазе не чувствуешь?»* [5] (Евангелие от Матфея 7:12).

Нерідкі в оповіданнях Л. Толстого і Є. Замятіна і релігійні вокативи (звернення з тією чи тією метою до Бога, уживання його імені в найбільш емоційно напружені моменти життя). Наприклад, у Л. Толстого: *«Боже ж ты мой!», «Господи!», «Господи, Господи!», «Боже!», «Ах, Боже-Боже...», «Ради Бога!», «Господи, святая твоя воля!», «Христа ради!», «Боже правый!», «Бог с вами!», «Господи прости!», «Слава Богу!», «Дай Бог!», «Побойтесь Бога!»* [52]:

«Господи! Помози мне, помилуй меня!» — проговорил он в небо («Божественное и человеческое») [52, с. 306].

Більш іронічні звернення до Бога і, на наш погляд, дещо зневажливі вирази знаходимо у Є. Замятіна: *«Ради Бога!», «Бог ты мой!», «Черт его возьми, этого бога!», «Господи-батюшко!», «Батюшки!»* [49]:

«Да, Господи-батюшко! Придумал ведь тоже: на голубином! Весь дом напоганил теперь..» («Бог») [46, с. 340];

«Батюшки! Уж теперь и зайти не хочет к матери родной. Загордился уж, а?» («Рождение Ивана») [49, с. 316];

«И нагрянули тут, раба Божия – под белые ручки да на цугундер. Дорого купцу новый амбар обошелся, куда там – страховые!» («Бич Божий») [47, с. 279];

«Да, брат Костюня, Глафирочке твоей нынче аминь! – подзуживал Иван Павлыч, подталдыкивал Костю» («Блоха») [49, с. 283].

У творах Л. Толстого і Є. Замятіна християнської культури запозичені стійкі вирази, причому в одних випадках вони включені в твір без змін, в інших – піддаються художній трансформації:

«Да, вы и ваша совесть пожнет плоды в будущем тех семян, которые вы посеяли» («И свет во тьме светит») [53, 144];

«Вы так вдохновенно меня озирали, как некий мифический бог в седьмой день творения. Мне кажется, вы уверены, что и меня сотворили вы, а не кто иной» («Сподручница грешных») [47, с. 109];

«Проводник в Царствие Небесное поднял винтовку. Скрежетал зубами и нёсся в неизвестное, вон из человеческого мира, трамвай» («Ловец человеков») [47, с. 140];

«Мы же – слава Благодетелю – взрослые, и игрушки нам не нужны» («Рассказ о самом главном») [46, с. 137];

«Как лампы в древней церкви, теплятся лица: они пришли, чтобы совершить подвиг, они пришли, чтобы предать на алтарь Единого Государства своих любимых, друзей - себя» («Живой труп») [52, с. 332];

«Это с небес нисходил к нам Он — новый Иегова на аэро, такой же мудрый и любяще-жестокий, как Иегова древних» («Воскресенье») [53, с. 55];

«В писанин-то в твоём что сказано? Что всякий сукин сын мать и отца слушаться должен» («Дьячок») [46, с. 113];

«С сердцем перекрестился Аверьян» – Ах, ешь твою... Мать Пресвятая Богородица» («Алатырь») [46, с. 49].

Отже, насиченість художніх творів Л. Толстого і Є. Замятіна релігійною лексикою демонструє авторський принцип «людинобожжя». Для Л. Толстого і Є. Замятіна головним є людина, її думки, почуття, настрої, взаємини з епохою, в якій довелося жити. Є. Замятін іронічно висміює сліпе поклоніння комусь або чомусь, змушуючи читача замислитися про необхідність діяти, а не чекати милості зверху. Л. Толстой використовує релігійну лексику, в основному, для створення позитивного образу віруючого героя, показує ставлення героїв до Бога, ступінь віри. Хоча письменник не визнавав Ісуса Христа як Бога, який втілювався в людину, не визнавав Старий Завіт; стверджував, що всі церковні таїнства є прийомами чаклунства і гіпнотизації, а всі молитви - заклинання, і що вчення церкви - теоретично шкідлива і підступна брехня, грубі забобони і чаклунства якої приховують весь сенс християнського вчення. Л. Толстой визнавав Бога й був віруючою людиною і це демонструють численні приклади та великі за обсягом тематичні групи лексики конфесійної сфери в його творах.

Використання конфесійної лексики в прямому значенні є в ідиостиле Л. Толстого переважаючим і використовується ним під час опису навколишнього середовища, створення портрета героя-священнослужителя, відтворенні в мові персонажів біблійних текстів і молитов, при цьому яскраво проявляється її номінативна функція. Л. Толстой і Е. Замятін однаково використовують прийоми створення образності: метафоризація, порівняння, які створюють особливе сприйняття творів; вживання біблеїзмів в переносному значенні служить засобом створення художньої виразності тексту.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження дійшли таких висновків.

У дослідженні з'ясовано сутність таких лінгвістичних термінів, як «церковна лексика», «релігійна лексика», «конфесійна лексика». Слідом за П.А. Якимовим, вважаємо церковну лексику складником релігійної лексики. В процесі співвідношення дефініцій понять «релігія» і «церква» виявили, що поняття «релігія» є більш ємним. Поряд з терміном «релігійна лексика» використовуємо термін «конфесійна лексика». У дослідженні, слідом за А.М. Четиріною, К.О. Тимофєєвим і О.О. Азаровим, розуміємо термін «конфесійна лексика» в широкому сенсі, оскільки він включає в себе лексику всіх релігій світу. Крім цього, до складу конфесійної лексики включаємо слова і словосполучення, які визначаємо або як «церковну лексику», або як «богослужбову лексику». Дотримуємося поглядів С.В. Булавіної і М.Є. Петухової, що зазначені терміни є співвідносними, тому можемо кваліфікувати їх як термінологічні синоніми.

У роботі детально схарактеризовано семантичні класифікації лексики конфесійного характеру К.О. Тимофєєва, І.О. Корольової, О.О. Азарова, С.В. Булавіної, Г.М. Склярєвської, Р.І. Горюшиної та Ю.М. Михайлової.

В основу нашого дослідження конфесійної лексики в творах Л. М. Толстого і Є.І. Замятіна покладено класифікацію Ю.М. Михайлової, яку доповнили з урахуванням характеру і складу аналізованої лексики.

Загальна кількість лексем релігійного характеру в творах Л.М. Толстого становить 350, у Є.І. Замятіна – 168 лексем. Ці лексеми розподілені в п'ятнадцять тематичних груп у Л. Толстого і чотирнадцять тематичних груп у Є.І. Замятіна: «Бог / Господь», «Вищі істоти», «Віросповідання», «Організації, які відають релігійним життям»,

«Духовенство», «Паства», «Релігійні обряди і звичаї», «Форми та частини богослужіння», «Священницькі та чернечі облачення та їх частини», «Церковні свята», «Дії, які супроводжують релігійні обряди», «Церковна атрибутика», «Релігійно-церковна література», «Християнська міфологія», «Біблійні образи» і «Філософські релігійні поняття».

Серед п'ятнадцяти тематичних груп конфесійної лексики у творах Л. Толстого домінуюче становище займає «Віросповідання» (90 лексем), а у Є. Замятіна – «Церковна атрибутика» (36 лексем).

Дослідження показало, що Л. Толстой і Е. Замятін у своїх творах активно використовують релігійні терміни як в прямому, так і в переносному значенні, що призводить до створення узагальнено-символічних образів і порівнянь. Уживання біблеїзмів в переносному значенні служить засобом створення художньої виразності тексту. Письменники активно звертаються до такого засобу словесної образності, як метафора, яка створює особливе сприйняття творів.

Аналіз мови творів Л. Толстого і Е. Замятіна дозволяє говорити про різноманіття функцій конфесійної лексики: характеризує, емоційно-оцінна і образотвірна. Використання конфесійної лексики в прямому значенні є в ідіостилі Л. Толстого переважаючим. Письменник використовує лексику конфесійної сфери під час опису навколишнього середовища, створення портрета героя-священнослужителя, відтворенні в мові персонажів біблійних текстів і молитов, при цьому яскраво проявляється її номінативна функція. Використання релігійних термінів у прямому значенні в творах Є.І. Замятіна ускладнене емоційно-експресивними елементами, суфіксами суб'єктивної оцінки і контекстом, за допомогою яких письменник демонструє своє іронічне ставлення до представників церкви.

Отже, конфесійна лексика в творах Л. Толстого і Е. Замятіна, виступає в якості елементів, що фокусують різні фрагменти картини

світу, проблемні ділянки життя країни або суспільства, національну свідомість. Твори Л. Толстого насичені біблійними і літургійними цитатами, біблійними алюзіями. Це продиктовано ідейним задумом автора, необхідністю відобразити свої погляди, співвіднести їх із духовною платформою суспільства.

Письменники, маючи різні релігійні позиції, не випадково використали конфесійну лексику у своїх творах. Адже конфесійна лексика допомагає протиставити філософію рабства і філософію свободи, що було важливим на початку ХХ століття і актуально зараз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Азаров А.А. Русско-английский словарь религиозной лексики / А.А. Азаров. – М.: РУССО, 2002. – 768 с.
2. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова, А.А. Залевская // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5–32.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова; Изд. 2-е, М.: Советская энциклопедия. – 1969. – 607 с.
4. Бабич Н. В. Сучасна українська богословська термінологія: / Н.В. Бабич. – Л.: Наука, 2008. – 260 с.
5. Библия. Синодальный перевод. – URL: <https://bible.by/syn/1/1/>.
6. Бирюков П. И. Часть 1 // Биография Л. Н. Толстого. — М.: Директ-Медиа, 2014. — Т. 1. — С. 80. — 206 с.
7. Бобирьова О.В. Релігійний дискурс: цінності, жанри, стратегії (на матеріалі православного віровчення): автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Львів, 2007. – 38 с.
8. Большой толковый словарь русского языка / гл. ред. С. А. Кузнецов. — Санкт-Петербург: Норинт, 2003. – 1536 с.
9. Большой энциклопедический словарь. // Онлайн энциклопедия. – URL: <http://www.vedu.ru/bigencdic/.ru>.
10. Бугаева И.В. Язык православной сферы: современное состояние, тенденции развития: автореферат диссертации...доктора филологических наук / И.В. Бугаева. – М., 2010. – 40 с.
11. Булавина С.В. Русские устойчивые словосочетания, содержащие церковно-религиозную лексику: автореф. дис. ... канд. филолог. наук. Воронеж, 2003. – 29 с.
12. Верещагин Е.М. Библейская стихия русского языка / Е.М. Верещагин // Русская речь. – 1993. – №1. – С. 90-98.

13. Виноградов В.В. Основные вопросы и задачи изучения истории русского языка до XVIII века / В.В. Виноградов // Избранные труды. История русского литературного языка. – М., 1978. – С. 254-287.
14. Галкина-Федорук Е.М. Современный русский язык. Лексика / Е.М. Галкина-Федорук. – М.: Издательство Московского университета, 1957. — 515 с.
15. Горшков А.И. История русского литературного языка: Краткий курс лекций / А.И. Горшков. — 3-е изд. — М.: Высшая школа, 1965. — 194 с.
16. Горюшина Р.И. Лексика христианства в русском языке (системное отношение прямых конфессиональных и производных светских слов) : автореф. диссертация кандидата филологических наук / Р. И. Горюшина. — Волгоград, 2002. – 18 с.
17. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. / В.И. Даль – М.: «Терра» – «TERRA», 1995. – Т.1: А – З. – 699 с., Т.2: И – О. – 779 с., Т.3: П. – 555 с., Т.4: Р – Я. – 683 с.
18. Колесов В.В. Библизмы в «Слове» / В.В. Колесов // Энциклопедия «Слова о полку Игореве»: в 5 т. – СПб., 1995. Т. 1. – С. 110-111.
19. Королева И.А. Православная сакрально-богослужебная лексика в художественном тексте: автореферат диссертации кандидата филологических наук / И. А. Королева. – Волгоград, 2003. – 28 с.
20. Косицина Н.О. Лексика религиозной культуры в художественных текстах / Н.О. Косицина. М.: Правда, 2010. – 210 с.
21. Луначарский А. В Толстой и наша современность // Литературное наследство. Т. 69. Кн. 2. М., 1961. – 420 с.
22. Малый академический словарь / Ред.: А. П. Евгеньева, М., 1957-1960 (АН СССР, Ин-т рус. яз.; под ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. — М.: Русский язык, 1981-1984.)

23. Махов А.Е. Демонология святых отцов как метафорическая структура / А.Е. Махов // Научный альманах “Одиссей”. – Центр истор. и культ. антропологии Ин-та всеобщей истории РАН. – URL: <http://www.odysseus.msk.ru>.
24. Мечковская Н.Б. Язык и религия / Н.Б. Мечковская. М.: Просвещение, 1998. – 352 с.
25. Митрохин Л.Н. Христианство: Словарь / ред. Л.Н. Митрохин – М.: Республика, 1994 – 560 с.
26. Михайлова Ю.Н. Религиозная православная лексика и ее судьба (по данным толковых словарей русского языка): автореферат диссертации кандидата филологических наук / Ю.Н. Митина. – Екатеринбург, 2004. – 20 с.
27. Ожегов С.И. Словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. 23-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1991. – 698 с.
28. Основы религиоведения: Учебник / Ю.Ф. Борунков, И.Н. Яблоков, К.И. Никонов и др.; под ред. И.Н. Яблокова. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Высш. шк., 2000. — 480 с.
29. Петухова М.Е. Функциональные особенности церковной лексики с предметным значением в русском языке: автореферат диссертации кандидата филологических наук / М. Е. Петухова. — Казань, 2003. — 24 с.
30. Русский семантический словарь: толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений : в 6 томах / под общей ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Азбуковник, 2003. — Т. 3. — 800 с.
31. Сергеева Е.В. Особенности употребления библеизмов в русской поэзии XX / Е.В. Сергеева // Лингвистические параметры художественного текста. Оренбург, 2010. С. 54-65.
32. Складаревская Г.Н. Словарь православной церковной культуры / Г.Н. Складаревская. – Санкт-Петербург : Наука, 2007. – 278 с.

33. Словник Біблійного Богослов'я / під ред. Леон-Дюфура Ксав'є, Жан Люпласі, П'єр Грело; заг. ред. Софрон (Мудрий). – Львів: Місіонер. – 1996. – 934 с.
34. Словарь русского языка в 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистических исследований; Под ред. А. П. Евгеньевой. – 3-е изд. стер. – М.: Изд-во «Русский язык», 1985-1988. – Т.1: А-Й. – 702 с., Т.2: К-О. – 736 с., Т.3: П-Р. – 750 с., Т.4: С-Я. – 797 с.
35. Словарь символов [под общ. ред. А.И. Потапенко, М.К. Дмитренко]. – М.: Редакция журнала "Народоведение", 1997. – 156 с.
36. Смирнова С.А. О понятии «церковная лексика» / С.А. Смирнова // Научный диалог. – 2014. – № 12 (36) : Филология. – С. 84-97.
37. Смирнова С.А. Святость как феномен русской культуры (семантическое и лингвокультурологическое описание): автореф. дисс... канд. филол. наук. / С.А. Смирнова. – Архангельск, 2005. – 28 с.
38. Тимофеев К.А. Религиозная лексика русского языка как выражение христианского мировоззрения: Монография / К.А. Тимофеев. – Новосибирск, 2001. – 88 с.
39. Толковый словарь русского языка / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 1996. – 944 с.
40. Усольцева, Т.Н. Переосмысление библейской мифологемы в прозе Л.Н. Толстого / Т.Н. Усольцева // Фольклористические исследования: Контекст. Типология. Связи: сб. науч. арт. Вып.8 / под науч. ред. Р.М. Кавалевой, В.В. Прыемка. Минск: Права и экономика, 2011. – С. 259-262.
41. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка / Д. Н. Ушаков; в 3 т. на основе 4-томного издания 1948 г. – М.: «Вече», «Си ЭТС» — 2001.
42. Чернишова Ю.О. Образність релігійного дискурсу з погляду перекладача / Ю.О. Чернишова // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики. – Вип. 22. – 2012. – С. 323-328.

43. Четырина А.М. К вопросу о разграничении церковной и религиозной лексики в толковых словарях русского языка // Актуальные вопросы изучения духовной культуры. М.–Ярославль: Ремдер, 2010. С. 104-108.
44. Чехов А.П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Письма: В 12 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. — М.: Наука. Т. 9. Письма, 1900 — март 1901. — М.: Наука, 1980. — С. 29—31.
45. Якимов П.А. Религиозная лексика – церковная лексика – библейская лексика: к вопросу о соотношении понятий / П.А. Якимов // Вестник ОГУ №9, 2013. – С. 66-68.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

46. Замятин Е.И. Собрание сочинений в 5 т. / Е.И. Замятин. – Т.1. – М.: Русская книга, 2003. – 609 с.
47. Замятин Е.И. Собрание сочинений в 5 т. / Е.И. Замятин. – Т.2. – М.: Русская книга, 2003. – 592 с.
48. Замятин Е.И. Собрание сочинений в 5 т. / Е.И. Замятин. – Т.3. – М.: Русская книга, 2003. – 608 с.
49. Замятин Е.И. Собрание сочинений в 5 т. / Е.И. Замятин. – Т.4. – М.: Республика, 2010. – 510 с.
50. Замятин Е.И. Собрание сочинений в 5 т. / Е.И. Замятин. – Т.5. – М.: Республика, 2011. – 559 с.
51. Толстой Л. Н. Собрание сочинений в 22 т. / Л.Н. Толстой. – Т. 11. – М.: Художественная литература, 1983. – 473 с.
52. Толстой Л. Н. Собрание сочинений в 22 т. / Л.Н. Толстой. – Т. 12. – М.: Художественная литература, 1983. – 510 с.
53. Толстой Л. Н. Собрание сочинений в 22 т. / Л.Н. Толстой. – Т. 13. – М.: Художественная литература, 1983. – 493 с.

54. Толстой Л. Н. Собрание сочинений в 22 т. / Л.Н. Толстой. – Т. 14. – М.: Художественная литература, 1982. – 457 с.

ДОДАТОК А

Таблиця 2.1

Лексичні групи конфесійної лексики за Ю.М. Михайловою

№ п/п	Лексичні групи	Підгрупи
1	«Духовна освіта»	1) «Релігійні книги»; 2) «Духовні навчальні заклади»
2	«Богослужіння»	1) «Предмети богослужіння»; 2) «Форми богослужіння»
3	«Релігійні обряди і звичаї»	1) «Релігійні звичаї»; 2) «Релігійні обряди»; 3) «Дії, які супроводжують обряди»
4	«Духовенство»	1) «Ієрархія релігійних служителів»; 2) «Одяг духовенства»; 3) «Звернення до духовенства»; 4) «Види духовенства»
5	«Істоти/персонажі зі священних книг»	1) «Істоти, що втілюють зло»; 2) «Істоти, що втілюють добро»; 3) «Персонажі зі Священного Писання та інших релігійних книг»
6	«Віровчення»	1) «Монотеїстичні»; 2) «Політеїстичні»; 3) «Атеїстичні»
7	«Релігійні свята»	1) Християнські; 2) Ісламські; 3) Буддистські
8	«Сакральна архітектура»	1) Культові споруди; 2) Обрядові споруди»

ДОДАТОК Б

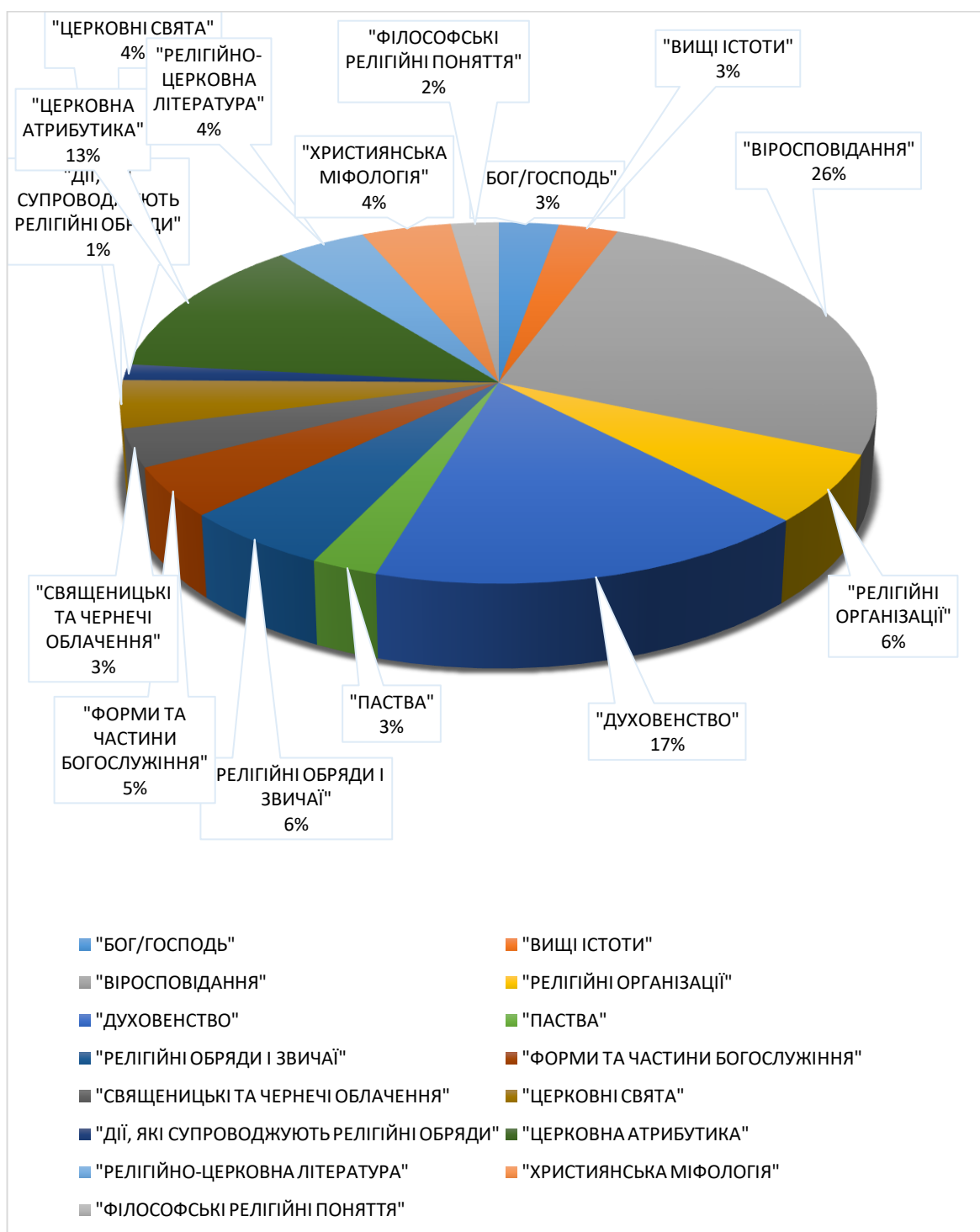

Рисунок 3.1 - Лексика конфесійної сфери в творах Л.М. Толстого

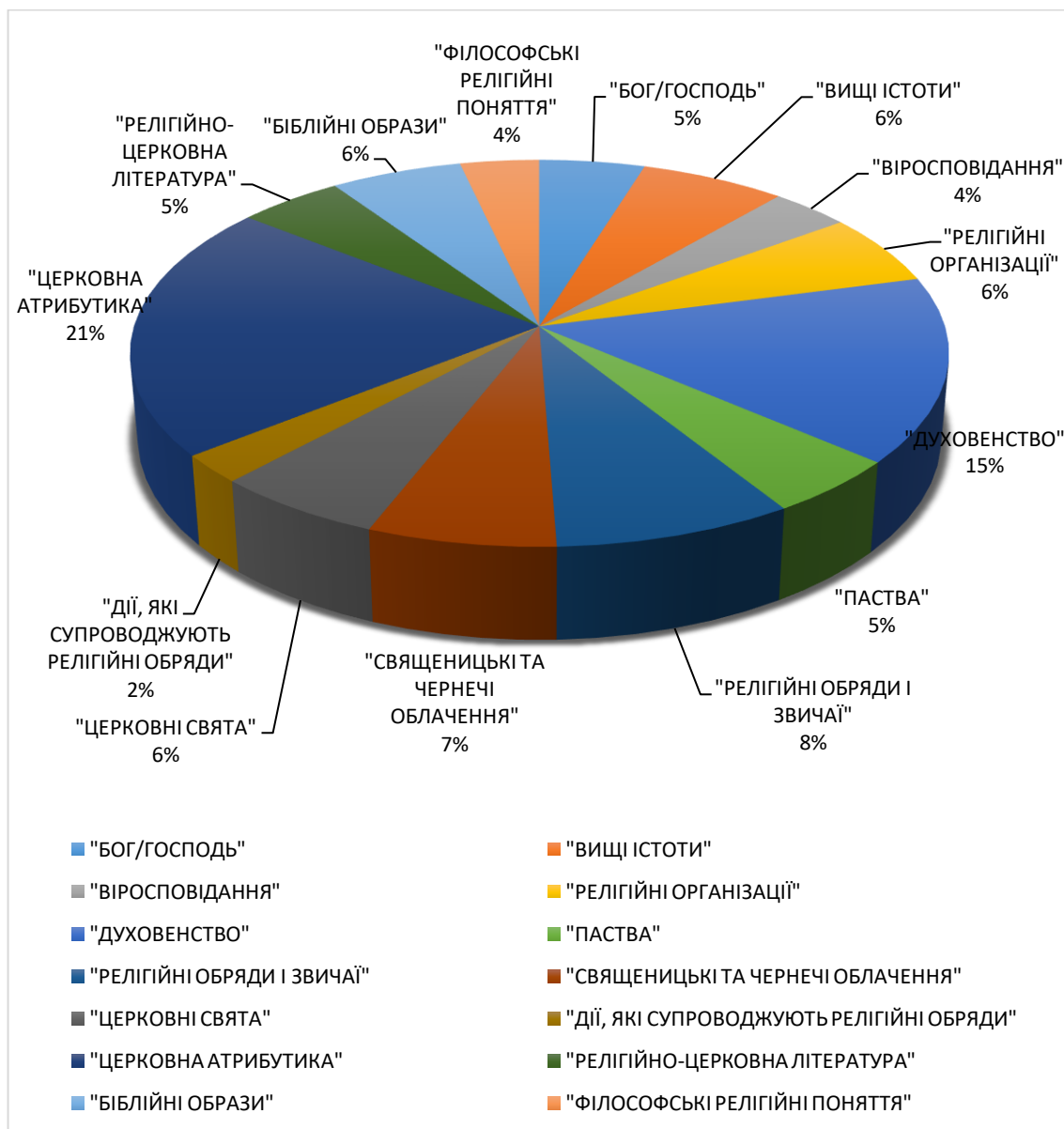

Рисунок 3.2 – Лексика конфесійної сфери в творах Є.І. Замятіна

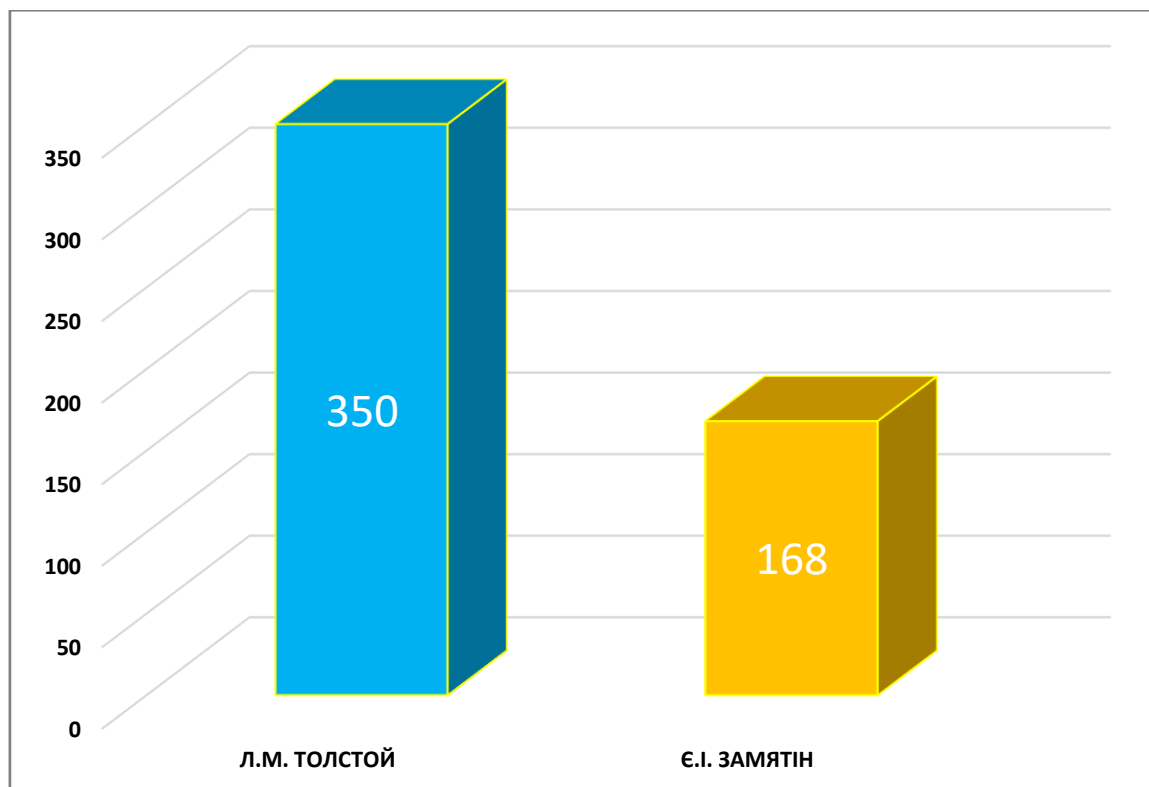

Рисунок 3.3 – Лексика конфесійної сфери в творах Л.М. Толстого і Є.І. Замятіна